

Yeni Savaş Hukuku: Yüksek Teknoloji ve Altyapısal Şiddeti Meşrulaştırmak*

Thomas W. Smith**

Adam Roberts'ın belirtmiş olduğu gibi, silâhlı çatışmayla ilgili stratejik ve hukukî tahliller farklı yol ve yöntemleri takip etmeyi tercih etmiştir. Bu konuyla ilgili öncü iki çalışma, yani Peter Paret'in *Makers of Modern Strategy* (1986) isimli kitabıyla Michael Howard ve diğerlerinin *The Laws of War* (1994) isimli kitabı karşılaştırıldığında, insan, içerisinde her bir disiplinin kendi gelenek ve faraziyelerini oluşturduğu tarihçilerin "tünel tarihi"ni hatırlamaktadır. Öyle ki, böyle bir tarih anlayışı, tarihin diğer alanlarla olan irtibatını kesmektedir. Bereket versin ki, hukuk ve stratejiyi ayıran duvar parçalanmaya başlamaktadır. Bu, hukuk çalışmalarındaki yeni yönelimler gibi çatışmanın değişen niteliğinden kaynaklanmaktadır. Soğuk savaş, araçlara ilişkin ılımlaşmaya mani olup uluslararası hukuk kuruluşlarını felç ederek, disiplinleri epey katılaştırmıştır. Bununla birlikte, son on yıl zarfında, etnik ve devlet düzeyinin aşağısındaki şiddeti yükselten konvansiyonel silâhlara ilişkin yenilikler ve müdahaleye (intervention) ilişkin devam eden tartışmalar, hukuk ve strateji arasında köprü kurarak birtakım sorunları gündeme getirmiştir. Uluslararası İlişkiler/Uluslararası Hukuk ve Eleştirel Hukuk Çalışmaları akımları vasıtasıyla

uluslararası hukuk öğrencileri siyâsî açıdan daha bilinçli yetiştiler.¹

Disiplinlerin bu evliliği, özellikle savaş hukuku veya "insanî hukuk" konusunda ortaya çıkıyordu². İnsanî hukukun iki kayna-

¹ Hukuk ile siyaseti birbirine bağlayan araştırmalara duyulan ihtiyaçla ilgili olarak bkz. Ku et al. (2000). Kısaca, Uluslararası İlişkiler/Uluslararası Hukuk hareketi, uluslararası aktörlerin davranışları ve uluslararası normlar ile kuruluşların etkilerini dikkate alan Uluslararası Hukukla İlişkin Çalışmaları kavrayışlarla birlikte uluslararası hukuka ilişkin çalışmaları diriltmeye uğraşmaktadır. Eleştirel Hukuk Çalışmaları, büyük ölçüde, hukuk siyaseti üzerinde yoğunlaşmaktadır. Eleştirel Hukuk Çalışmalarının öğrencileri, hukukun ulusal ve uluslararası toplumdaki eşitsizlikleri yansıttığı ve yeniden ürettiğini iddia ederler. Bkz. Ratner ve Slaughter (1999).

² Disiplinler arası diğer çabalar artmaktadır. Duke Üniversitesi'ndeki (www.lens.law.duke.edu) Hukuk, Etik ve Ulusal Güvenlik Merkezi, Uluslararası İnsanî Hukuk Enstitüsü (www.ihl.org) ve Hukuk ve Ulusal Güvenlik Üzerine Amerikan Barolar Birliği Daimî Encümeni (www.abanet.org/natsecURITY), askerî avukatlar ile hukuk ve diğer öğrenciler için düzenlenen seminerleri desteklemektedirler. Etik ve Uluslararası İlişkiler Üzerine Carnegie Konseyi (www.ccc-ia.org), askerî güç kullanımıyla ilgili ahlâkî sorunları öne çıkarmaları için ABD askerî akademileri ile üniversitelerinden personeli biraraya getirip tek çatı altında birleştirmiştir. Her yıl düzenlenen Profesyonel Etik Üzerine Ortak Askerî Kongresi (www.usafa.af.mil/jscope), ki bu Kongre ABD Hava Kuvvetleri Akademisi tarafından düzenlenmektedir, bu konular için de önemli bir forumdur. Uluslararası Kızılhaç Komitesi (www.icrc.org) ve İnsan Haklarını İzleme Örgütü (www.hrw.org), insan hakları ve insanî hukukla ilgilenen çok sayıda hükümetler dışı örgüt (NGO)ten sadece iki tanesidir.

** Güney Florida Üniversitesi Öğretim Üyesi.

ğini oluşturan, savaş zamanında belirli insan gruplarına hukukî korumalar sağlayan Cenevre Hukuku ve tüm çatışma yöntemlerini düzenleyen Lahey Hukuku uzun süre siyasî eleştirilere maruz kalmıştır. Çoğu uluslararası ilişkiler öğrencisi Çiçero'nun trajik sözlerini tekrarlamaktadır: "Savaş esnasında hukuk sessiz kalır." Çoğu uluslararası hukukçu da savaşın çetin ortamında insanî hukukun aşırı güvenilmez olduğunu kabul etmektedirler. Hersch Lauterpacht'ın dillerden düşmeyen bir yorumda şunu belirtmişti (1953: 382): "Eğer uluslararası hukuk, bir şekilde, hukukun ortadan kalkma noktasında ise, belki daha açık bir şekilde, savaş hukuku, uluslararası hukukun ortadan kalkma noktasındadır." Bununla birlikte, yakın tarih, bu trajik bakış açısını reddediyor gibi gözükmektedir. Zira, bırakın ufukta kaybolmayı, savaş hukukuna bugün, geçmiştekenden çok daha sıkça başvurulmaktadır; ve savaş hukuku insan hakları ile savaş suçları alanında, antlaşmalar ve uygulama (enforcement) ile genişliyor. Aynı zamanda, ABD ve müttefikleri, Schmitt'in "*Bellum Americanum*" diye adlandırdığı, hedefi tam olarak vuran bombalar, standardize edilmiş hedefleme, dolaylı zararın kabul edilmiş düzey ve çeşitleri ile yüksekten ağır bombardıman uçuşlarına bağlı olan yeni bir hukukî savaş türü uygulamaktadırlar. Savaş faaliyetlerine ilişkin engeller bir kez dikkate alınınca, askerî hukukçular, stratejik ve taktik kararlara dahil edilmişlerdir; ve hatta savaşan birliklere eşlik ederler. Şimdiye kadar savaşın gerçekleştirilmesi bu denli hukuka bağlı olmamıştı.

Burada ileri sürülen argüman şöyledir: Savaş hukuku, artan yapaylık ve elâstikiyet pahasına neşvünema bulmuştur. Hukuk, yüksek teknoloji taktiklerinin en uzağındaki savaş alanlarındaki norm ve uygulamaları başarılı bir şekilde biçimlendirmiştir. Örnek olarak, 1980 tarihli Bazı Konvansiyonel Silâhların Kullanımına İlişkin Yasaklamalar ve Sınırlamalar Hakkındaki Birleşmiş Milletler Sözleş-

mesi ve 1997 tarihli Anti-Personel Mayınların Yasaklanması Sözleşmesi'nde önemli atılımlar sağlanmıştır. Yüksek teknolojiye sahip devletler için bunlar nispeten düşük maliyetli düzenlemelerdir. Ancak modern askerî ihtiyaçlar gerektirdiğinde, savaş hukuku şiddeti meşrulaştırmıştır, onu sınırlandırmamıştır. Yeni askerî teknoloji her zaman hukuk alanındaki teknik beceri ile uyumlu hale getirilmiştir. *Ad bellum* sınırlamaları azaltan yeni hukukî yorumlar ile askerî gerekliliğe ilişkin yaygın düşünce, davranışları âdil olduğu sürece yüksek teknolojiye sahip devletlere savaşları başlatma izni veren hukukî bir savaş rejimi içerisinde birlikte geliyor. Yeni savaş hukuku, güç kullanmaya ilişkin geleneksel sınırları aşağıya çekip askerler ile siviller arasındaki farklılıkları ortadan kaldırırken yüksek teknoloji harekâtları cazip hâle getirir ve halkla ilişkileri güçlendirir. Modern savaş doğrudan sivillerin ölümünü önemli ölçüde azaltmıştır; yine de hukuk, uzun vadeli kamu sağlığı sorunlarına ve insan hakları ihlallerine sebep olan alt-yapısal harekâtlara müsaade eder.

Şüphencilik ve Savaş Hukuku

Bir keresinde E. H. Carr (1946: 10)'ın işaret ettiği gibi, uluslararası ilişkiler öğrencileri "hukuka, politikadan bağımsız veya etik olarak onun üstündeymişcesine muamele etmeye" eğilimlidirler. "Hukukun ahlâkî gücü" siyasetin ahlâkî olmayan yöntemleri ile zımnî olarak ters düşmektedir. Bize "hukukun hâkimiyeti"ni yerleşik hâle getirmek, "uluslararası hukuk ve düzeni" muhafaza etmek ya da "uluslararası hukuku savunmak" için öğüt verilir; böyle yaparak, farklılıklarımızı bencilliğin fırtınalı siyasî atmosferinden tarafsız adaletin daha saf, daha ılımlı havasına doğru transfer edeceğiz."

Birçok hukukçu siyaset biliminin hukukun yapısı ve içeriğinin belirlenmesinde önemli rol oynadığı görüşünü kabule hazır olmakla

beraber (bkz. Byers, 2000: Giriş), çoğu uluslararası hukukçu bu çeşit gerçekçi şüpheliği reddetmektedir. Louis Henkin (1979: 32), uluslararası hukukun “siyasî sistem içerisindeki hâkim siyasî güçleri” yansıttığını ileri sürdü. Hukuk sosyolojisine ilişkin bir eleştirisinde Geoffrey Best (1994: 377-8), belirli kültürel uygulamaların evrensel doktrin içerisine katıldığını iddia etti. Günümüzde hukuk içerisindeki diğer siyasî görüşler yaygın bir şekilde kabul görmektedir: Dünya Ticaret Örgütü’nün fikrî mülkiyetle –bilgi çağıının en önemli “içeriği”dir- ilgili, ama sürekli müteyakkız durumda olması, kötü koşullarda çalışan emeğe karşı laissez faire tutumu; *ad hoc* savaş suçları mahkemelerinin kurulması konusunda Güvenlik Konseyi’ne verilmiş olan münhasır yetki; büyük devletlerin hukukî yükümlülükleri kendi çıkarlarına yorumlaması eğilimi. Artık, uluslararası hukuk, ortaya çıktıkları sosyal ve siyasî ortamdan bağımsız hâle gelmiş bir “kapalı normlar evreni” olarak görülmemektedir (bkz. Hoffmann, 1965: 123).

Eleştirel Hukuk Çalışmaları okulunun çok daha katı şüpheçileri, uluslararası hukukî kuruluşların başat devletlerin çıkarlarına hizmet etmek için kurulduğunu iddia etmektedirler. Ondokuzuncu yüzyıldaki uluslararası hukukun Avrupa Uyumunu sistemini (European Concert System) ve daha sonra emperyalizmi desteklediği gibi; hukuk, güçlü devletlere imtiyazlar vermeye devam etmektedir (Gathii, 1998). Bu eleştiri, anarşi içinde uluslararası hukukun faydasını nazikçe tartışan yasacılar (legalists) ve gerçekçilerin eleştirilerinden çok farklıdır. Eleştirel teorisyenler hukuku çok etkili bulurlar; ancak hukuka verdiğimiz mantık ve tutarlılığın gerçekte siyasî çıkarları yansıttığını ileri sürerler. Onlara göre hukuk, yasallığın “ruhî debdebeler” ile takviye ederek, bir konunun popüler algılanmasını şekillendirir; öyle ki, hukukun bu yönü, paylaşılan değerler ve uluslararası güvenlik rüyasını takviye eder

ve “uygar” düzene ilişkin yükümlülük duygusunu besler. Hukuk, mevcut güç, zenginlik ve moral sermaye hiyerarşisine bir tabiiyet ya da vazgeçilmezlik havası vermektedir. Daha sonra, bu eşitsizlikler, hukukun içerisine “yeniden nakşedilmektedir” (af Jochnick ve Normand, 1994a: 57).

Eleştirel hukuk teorisinin büyük bölümü uluslararası hukuk ile devlet egemenliği arasında bir ortakyaşarlığı veya ortak yaşamayı (*symbiosis*) hedeflemektedir. Phillip Trimble (1990: 833)’in belirtmiş olduğu gibi, “uluslararası hukuk ‘kuralları’na üstünkörü bir göz atış, hükümetlerin onu niçin sevdiğini gösterir... Uluslararası hukuk, yadsıdığından daha fazla güç ve yetkiyi kabul eder.” Uluslararası hukuk egemenliği tanzim eder: Kara ve sınır kontrollerini; ekonomik, düzenleyici otorite ile vergi otoritesini; hava sahası, deniz güzergâhları, tabii kaynaklar, sahil ve kıta sahanlıkları, vb. alanlar üzerindeki denetimi düzenler. Küreselleşme iç ve dış politika arasındaki sınırı belirsiz hâle getirirken, uluslararası hukukun pek çok kısmı, devlet dışındaki aktörleri yok sayıp hikmet-i hükümet ve meşruiyetle ilgili belirli kavramları görünüşte evrensel kurallar içine gizlice dahil ederek, bu alanların farklılığını korumaya çalışmaktadır. Aynı şey, kozmopolitan kuruluş ve NGO’ların istekleri karşısında egemen devletlerin çıkarlarına üstünlük tanıyan herhangi bir uluslararası örgüt veya yasal rejim için de söylenebilir.

Egemen devletlerin uygulamalarını meşrulaştırmak için hukukun kullanılması belki en çok savaş hukuku konusunda aşikârdır. İnsanî hukukun eleştirel tarihçesinde Chris af Jochnick ve Roger Normand (1994a: 50-51), savaşın *black letter* hukukunun* “kurumsallaşmış zayıflığı (*structured impotence*)” ile

* Hukuk mesleğinde genel olarak herkesin bildiği ve şüphe ve belirsizlik taşımayan hukuk ilkeleri.

“müsamahakâr dili”nin, mevcut savaş zamanı uygulamalarına “meşruluk kisvesi” verdiğini ileri sürmektedirler. “Savaş hukuku, insanî değerler pahasına askerî ihtiyaçlara imtiyaz vermek için özellikle formüle edilmiştir.” Amerikan İç Savaşı esnasında benimsenen ve savaş kurallarının ilk resmî belgesi olan Lieber Yasası (1863), genel niteliği ortaya koymuştur: “Ülkeyi korumak diğer tüm düşüncelerin üzerindedir.” (Md. 5); “askerî gerekler silâhlı düşmanların hayatlarının veya organlarının doğrudan imhasını ve tesadüfen öldürülmeleri kaçınılmaz olan diğer kişilerin öldürülmesini kabul etmektedir.” (Md. 15); “savaşlar daha isteklice gerçekleştirilirse, insanlık için daha iyidir.” (Md. 29). Af Jochnick ve Normand (1994a: 55), meşru savaşın gayrimeşru savaştan daha insanî olmadığı sonucuna varırlar. “Daha ileri bir hukukî rejimin gelişimi, modern savaşın artan vahşiliği ve yıkıcılığı ile birlikte süratlice devam etmiştir.”

Yasacılık teknik uygunluk (*compliance*) lehine geleneksel sınırlamayı da zayıflatmıştır. Rosalyn Higgins (1994) ve diğerleri, uluslararası hukukun sadece bir kurallar bütünü değil, aynı zamanda bir normatif kültür taşıyıcısı olduğunu da belirtmişlerdir. Kendi amacını tahrip etme riskini taşıyan oldukça teknik bir yöntemle açıklanan savaş hukuku böyle değildir. Jean Pictet’in klâsik ele alış tarzı insanî hukuku “ilhamını insanlık hakkındaki bir duygudan alan ve bireyin korunması üzerinde yoğunlaşan uluslararası genel hukukun bir dalı olarak” (Beigbeder, 1999: 1) tanımlamaktadır. Lauterpacht (1953: 363-4), “savaş kuralları öncelikle bir oyundaki teknik ve becerileri düzenleyen kurallar değildir. Onlar gerçek veya potansiyel savaş kurbanlarını korumak için geliştirilmiş ya da yürürlüğe konulmuştur” demektedir. “Kelimenin tam anlamıyla amacının tamamen insanî olduğunu, yani acı çekmeyi önlemek veya hafifletmek ve bazı durumlarda savaşın vahşetiyle sıkıntılarını insanları kur-

tarmak olduğunu fark etmedikçe, savaş hukukunun gerçek niteliğini anlamakta kesinlikle başarısız olacağız. Onun temel amacı, düşmanlıkların düzenlenmesi ve yönetilmesi değil, sadece budur.”

Savaş Hukuku: Savaş Sanatının Keyfiyeti

Ondokuzuncu yüzyılın ortasından bu yana, insanî hukuk, dinî kanunlar, ahlâk felsefesi ve şövalyelik kuralları gibi, neredeyse tamamen, düşmanlıkların düzenlenmesi ve yönetilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunların yerini *black letter* hukuk, askerî disiplin, muharebe kuralları, arazi ve karargâhtaki hukukçular tarafından incelenen “operasyon hukuku” almıştır. Meşru savaş ekolünün duayeni James Turner Johnson (1981: 71), ahlâk değerleri ve savaş hukuku arasındaki “samimi ve ayrılmaz ilişki”ye, bu teknik dönüşümden başka hiçbir şeyin daha fazla zararlı olmadığını belirtmektedir.

Jus Ad Bellum’un Gözden Düşmesi

Bu teknik dönüşüm, savaşa başlamak (*jus ad bellum*) konusunda “felsefi” kuralların güçsüzleşmesi ve savaşın yürütülmesindeki (*jus in bello*) usûl kurallarının ön plâna çıktığı bir yerde, başka hiçbir yerde olmadığı kadar belirgindir. 1999’da Yugoslavya’ya NATO’nun müdahalesine ilişkin tartışmalarda da görüldüğü üzere, *jus ad bellum* ortadan kalkmamıştır; fakat o Rönesans’tan bu yana önemini kaybetmeye başlamıştır, “uluslararası hukukun yeni bilimi”ni başka şeylerden ayıran lâikleşme ve pozitivizm tarafından erozyona uğratılmıştır (Johnson, 1975: 10). Yürütmeye (*conduct*) ilişkin vurgu pratik sebeplerden dolayı da gözardı edilmektedir: *ad bellum* kanunlar sıklıkla gizemli saikler ve gizli plânlama ile uğraşmaktadır; *in bello* ihlâller, savunulması daha kolay olan ihlâllerdir ve ardında tartışmaya elverişli deliller bile bırakılabilir. Herhangi bir kişi, bir çatışmanın

orijinal meşruluğu tartışmalı olduğunda bile yürütme konusunda hüküm verebilir. Eğer hukuk pratiği takip ederse, *jus ad bellum*'un erozyona uğraması sürpriz olarak görülmemelidir. 1945 ve 1991 arasında 690 adet sınırı aşan müdahale vardı ve müdahale edenler genellikle kınanmaktan kurtulabildiler (Reilly, 1999). Sınır ihlalleri ve sürekli saldırılar rutin hâle gelmişti. Güney Afrika'nın ırkçı rejiminin evrensel düzeyde kınanmasına rağmen, Pretorya'nın Angola'ya, Namibya'ya ve Mozambik'e yaptığı muntazam saldırılara dünya gözünü yumdu. Türkiye, Kürt teröristleri takip ederek, geçen 15 yıl içerisinde Irak'a 57 seferden fazla girdi. Devlet düzeyinin altındaki hedeflere yapılan saldırılar da rutinleşmişti. Müdahale sıkça kurtarma anlamında kullanılmaktadır. Henkin'in belirttiği üzere, müdahalenin insanî gerekçelerinin "oluşturulması kolay"dır ve her müdahale olayı "insanî temellerin bir çeşidi ile meşrulaştırılmıştır" (Kritsis, 1998: 1021).

İnsanî hukukun son on yıldaki aniden ortaya çıkışı da -Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) statüleri- *jus ad bellum*a, özellikle saldırı suçuna neredeyse hiç müsaade etmemektedir. Bu belgelerin en kapsamlısı olan UCM Statüsü; soykırımı, insanlığa karşı suçları, savaş kural ve geleneklerinin ciddi ihlallerini ve saldırıyı düzenlemektedir. İlk üç suçun unsurları, "sivil halka yönelik saldırıları kendi iradesiyle yönetme" ve "askerî gereklilik sözkonusu olmamasına rağmen, mülkiyetin aşırı derecede tahrip edilmesi" suç sayılarak Statü'de tanımlanmıştır.³ Statü, saldırının herhangi bir tanımı ya-

pılmaksızın kabul edildi. Muhtemelen bu ikinci sınıf muamele, yüksek teknolojiye sahip devletlerin *in bello* kurallara uyabileceği ancak *jus ad bellum*u daha belirsiz ve uyulması zor bulmaları gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Eleştirilenler, UCM'nin, Statü'nün Mahkeme'nin faaliyetlerini 12 ay süreyle erteleme hakkını vermiş olduğu büyük devletlere, en azından Güvenlik Konseyi üyelerine meylettiğini ileri sürmelerine rağmen, Güvenlik Konseyi saldırı konusundaki kontrolünü devam ettirecektir (16. Md.). Bıçaklı bir katilin cezalandırılmasının nükleer bir felâketten daha muhtemel olacağı bir şekilde UCM Statüsü yüksek teknolojiye sahip devletlere ağırlık vermektedir (kitle imha silâhları kapsam içerisinde değildir). Görüldüğü üzere, istek dışı veya dolaylı sivil kayıplar devam ettiği sürece, UCM modern savaş konusunda kısıtlama getiremez.⁴

Kararlı Güç

Ezici veya kararlı güç doktrini, Amerikan stratejik kültürüne sağlam bir şekilde yerleştirilmiştir (Hoffmann, 1996). Kore ve Vietnam'dan "alınan dersler" in ilâve edilmesi, 1980'lerdeki Amerikan askerî kuvvetlerinin büyümesini ve onun 1990'larda kullanılmasını takviye etti. Etkili silâhlarla yumuşatılarak, askerî gerekliliğin hukukî yorumları doktrine uygun hâle geldi. Bu görüş, "askerî eylemler iyi tanımlanmış çıkarları takip etmelidir ve caydırıcı güç kullanmalıdır şeklinde, şimdiki ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell tarafından açıklanan "Powell Doktrini"nde bir ölçüde formüle edilmiştir. Burada tehlikede olan şey, orantılılık ve fahiş/haddi aşan araçlar (*excessive means*) ilkeleridir. Kararlı gücün yol

³ Madde 8, Fıkra 2 (a) (iv) ve (b) (i). Statüye, www.un.org/law/icc/statute adresinden ulaşılabilir. UCM, sadece bir savaş suçları mahkemesi değil bir insan hakları mahkemesidir. Bu mahkeme, ulusal mahkemelerin soruşturmada isteksiz oldukları veya soruşturamadıkları "yaygın ve sistematik"

ihlallere bakacaktır. Statü, ister ulusal isterse uluslararası çatışmalarda yapılmış olsun; ister insanî isterse insanî olmayan gayelerle yapılmış olsun; veyahut da barış zamanında yapılmış olsun; bütün ihlallere uygulanır. Devletler arasında bir bağ(lantın)ın olmasına ihtiyaç duyulmaz.

⁴ UCM ve devlet öncelikleriyle ilgili daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Smith (2002).

açtığı kötülük farz edilen iyilikle mi meşrulaştırılmaktadır? Ceza suça uygun olacak mıdır? Burada aşırı tedbirli olmanın çok fazla ölüme ve bunların cezasız kalmasına yol açacak olması riski vardır. Kıdemli Hukukçu Subay (KHS) Birlikleri mensupları, askerî avukatlar, asimetrik savaşa ilişkin *in bello* orantılılığın yeni ikilemelerini de ele almak zorunda kalmışlardı. Bir modern savaş gücü etnik temizliğe orantılı şekilde cevap verebilir mi? Ya terörizm? Peki sanal saldırılar? *Ad bellum* sınırlamalar hafifletilirken, askerleri riske sokma konusunda demokratik toplumlardaki hoşnutsuzluk savaş başlatılmasına karşı en güçlü caydırıcı olabilir. Siyaseten, kararlı güç, Amerikan askerleri ölecek şeklindeki hoşnutsuzlukları azaltarak, müdahalede bulunmayı daha kolay hâle getirebilir.

Hava Bombardımanı

Sivil merkezlerin havadan bombardımanı modern savaşta âdeta kaçınılmazdır. Eğer hukuk bu saldırıları hafifletmek için var ise, (geçmiş deneyimler) hukukun kolay şekilde verilebilir/esnek bir şey olduğunu göstermiştir. 1899 Lahey Konferansı'nda, kumanda edilen ve kontrolsüz balonlardan atılan roket ve patlayıcıların yasaklanması tartışılmıştı. Ancak Rusya, Almanya ve Fransa'da hava taşıtı çalışmalarının artması ve 1903'te ABD'de ilk uçuşun gerçekleştirilmesi ile birlikte, teknolojik gelişmelere öncülük eden ülkeler, savaşta nispi avantajlarını dengeleyecek hukukî kısıtlamalara kaçınılmaz olarak karşı çıktılar. 1923 tarihli Hava Savaşı Hakkında Lahey Taslak Kuralları sivilleri korkutmak, askerî olmayan hedefleri tahrip etmek ya da savaşmayanları yaralamak amacıyla yapılan bombardımanı yasakladı. Taslak Kuralların 24. Maddesi, arzulan hedef askerî nitelikte olsa bile, sivillerin rastgele bombardımanı ile sonuçlanacak herhangi bir saldırıyı yasakladı. Savaşın yürütülmesine ilişkin normları bil-

dirmeye devam ettikleri tartışmalı biçimde sürse bile, bu kurallar hiçbir devlet tarafından onaylanmadı. Yoğun bombardıman imkânının mevcut olduğu, ama askerî ve sivil hedefleri ayırma imkânının bulunmadığı II. Dünya Savaşı sırasında, hava bombardımanına ilişkin hukukî sınırlamalar "karmaşık ve trajik bir kriz noktası"na ulaştı. Nüremberg ve Tokyo mahkemeleri statüleri, her iki taraf yaygın bir şekilde kullandığı için, bir bölgenin yoğun şekilde bombardımanını (*carpet-bombing*) suç saymadı.

Hava bombardımanı silâhlı çatışmanın genel kurallarına tâbiyken, aslında hava saldırılarını düzenleyen hiçbir kural bulunmamaktadır. Bombardıman uçaklarının irtifaları yazılı hâle getirilmemiştir; şehirlere yapılan hava saldırıları için mühimmat kuralları tespit edilmemiştir; hedefleri havadan tanımlamaya ilişkin kurallar bulunmamaktadır. Amerikan çatışma kuralları, esas olarak, araçların genel sınırlandırmasını içeren (22. Md.), gereksiz acı vermektan kaçınan (23. Md.), savunmasız sivil merkezlere saldırıyı yasaklayan (25. Md.) ve kültürel ve dinî binaları, tarihî eserleri ve hastaneleri koruyan (27. Md.) 1907 tarihli Kara Savaşı Kural ve Teamüllerine Saygı Gösterilmesi Hakkında Lahey Sözleşmesi'nden (IV. Lahey Sözleşmesi) kaynaklanmaktadır. Aynı sınırlamalar 1907 tarihli Deniz Kuvvetleri Bombardımanı Hakkında Lahey Sözleşmesi'nden (IX. Lahey Sözleşmesi) de çıkarılabilir. Son olarak, çatışma hukuku kuralları, "savaşın bazı sonuçları" konusundaki bir dizi korumayı (13-26. Maddeler) içeren 1949 tarihli Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi'ne (IV. Cenevre Sözleşmesi) de atıf yapmaktadır. Hukukî yorumlarıyla beraber bu kurallar, bazı durumlarda sivillere yönelik söz konusu korunmaların "çatışmayı savaş alanının dışına taşıran uçak ve füzeleri içeren yeni silâh sistemleri-

nin geliştirilmesi” ile zayıflatılmış olduğunu kabul eden Hava Kuvvetleri Nizamnamesi’nin *Uluslararası Hukuk-Silâhlı Çatışma ve Hava Operasyonlarının Yönetilmesi* başlıklı 110-131. maddelerinde toplanmıştır (USAF, 1976: 3-4). Bununla birlikte, Nizamname’nin 110-131. maddelerinin özü, onunla aynı dönemde hazırlanan 1977 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek I Nolu Cenevre Protokolü (I. Protokol) ile çarpıcı şekilde benzerlik göstermektedir. Gerçekten, ABD’nin, onu imzalamamış ya da onaylamamış olsa da, resmen taraf olunan ya da olunmayan daha katı standartların mutlak varlığı devletlerin nasıl hareket edeceğini etkiler varsayımından yola çıktığı, I. Protokol’ün artan şekilde Amerikan kuvvetlerinin uymaya çalıştığı hukuk standardı olduğu görülmektedir. I. Protokol’ün “Temel Kuralı” (48. Md.), çatışma taraflarının “sivil halk ve savaşımlar ile sivil hedefler ve askerî hedefler arasında her zaman ayırım yapmasını ve... operasyonlarını sadece askerî hedeflere yöneltmelerini” istemektedir. Belirli korumalar, kültürel ve dinî yerlere (53. Md.), sivillerin hayatî önemdeki ihtiyaçlarına (54. Md.), sivil çevreye (55. Md.) ve sağlık ve diğer insanî tesisler gibi kamu hizmetlerine (56. Md.) uygulanmaktadır. Çatışmanın tarafları, sivillerin hedef alınmadığını doğrulayan “uygulanabilir tüm önlemleri” almak zorundadırlar (57. Md.).⁵

Sivillere Yönelik Korumalar

Lahey ve Cenevre hukukunu birbirine bağlayan dil şudur: siviller saldırı “hedefi” olmayacak ve saldırılar sivillere “yöneltilmeyecek” ya da sivil kayıpların artırılması için “plânlanmış” olmayacaktır. İnsanî hukuktaki yeniliklerin habercisi olan 1998 UCM Statüsü, aynı şekilde,

sivillere ve sivil nesnelere “isteyerek yöneltilen” saldırıları yasaklamaktadır. Bununla birlikte, her olayda, tesadüfî zarar hukukten savunulabilir görülmektedir. Onüçüncü yüzyılda Thomas Aquinas tarafından formüle edilen çifte etki doktrini (*the doctrine of double effect*) istek dışı oldukları sürece *öngörülmemiş* kötü sonuçların da kabul edilebilir olduğunu ileri sürmektedir. Niyetlere ilişkin yapay tutumu modern ahlâkçılar tarafından eleştirilmişse de çifte etki doktrini, sivil yaşam ve mülkiyete zarar verilmesi savaşın “istek dışı ve tamamlayıcı unsuru”ndan başka bir şey olmadığı için, tâli zararlara ilişkin hukukî doktrin temeli olarak kalmaktadır (Ford, 1944: 289). İnsanî hukuk, niyetlerin bu şekilde rasyonelleştirilmesi ile açıklanmaktadır. Uygulamada bu husus, savaşın belirsizlikleri, hatta irtifa, levazım, görünürlük ve istihbarat konularındaki hava savaşına ait çok dikkatlice tespit edilmiş belirsizlikleri analiz etmeye yarayacak kuraları esnekleştirir. Pilot ve uçakları uçaksavar ateşinden korumak için, istenmeyen zarar riskini artırmasına rağmen yüksekten bombardıman uçuşları tavsiye edilmektedir. Meşru savaş teorisyenleri, askerlerin sivillerden daha farklı bir moral statüye sahip olduklarını; dolayısıyla hayat ve vücuda karşı daha büyük riskleri üstlenebildiklerini ileri sürmektedirler. Pentagon bu varsayımı tersine döndürememişse de zayıflatmıştır. RAND’ın Hava Kuvvetleri Projesi, ABD ordusunun, istek dışı zarardan kaçınmaya ilişkin hukukî görevlerin “münasip bir kesinlik sağlandığı sürece hayli yüksek bir askerî savunma düzeyine müsaade edildiğini” (Vick et al., 2000: 45); buna göre ortaya koydu.

Askerî ve sivil nesnelere arasındaki farklılıklar bilindiği üzere değiştirilebilir niteliktedir. Eğer saygı duyulsaydı, hukuk birçok etnik ve iç çatışmanın ayırt edici özelliği olan düşük yoğunluklu türden şiddeti azaltacaktı. Bunun aksine, yüksek teknolojiye dayalı tak-

⁵ I. Protokol’e, www.unhcr.ch adresinden ulaşılabilir. 1977 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek I Nolu Cenevre Protokolü, iç çatışmalarda sivillerin davranışlarıyla ilgili çok sınırlı sayıda kural koyar.

tikler, hava bombardımanına başvuruyu gerçekten artırarak, sivil zararları asgariye indirmekte oldukça önemli bir başarı elde etmiştir. “Biz Olmaksızın Şehir Merkezine Gitme”, şehir merkezlerinin bombardımanı konusundaki yakın tarihli bir Hava Kuvvetleri dergisi makalesinin başlığıdır (Schwartz ve Stephan, 2000). Bununla birlikte, bunun kadar çarpıcı olan, sivillerin korunmasının, nasıl olur da altyapının tahribi veya savaşın yavaşça ortaya çıkan sonuçlarından gelen etkilere değil de doğrudan etkilere indirilmiş olduğudur. Jay Gordon (1999: 132-3)’ün ekonomik yaptırımlar konusunda ortaya koymuş olduğu üzere, hâlihazırdaki eğilim, suçlamanın yaptırımları uygulayan (veya saldırıya liderlik yapan) devletten, yanlış davranışı sebebiyle hedef devlete doğru kaydırılması yönündedir. Bir kişi suçlamanın kalıntılarını sonsuza dek kazabilir, ancak sivillerin doğrudan bombardımandan ziyade zehirli içme suyu ya da sekteye uğramış sağlık hizmetleri dolayısıyla öldüğü bir savaşın hukukî olduğunda ısrar etmek ayıp bir şeydir. UCM Statüsü’nün 8(2)(b)(iv) maddesi “Bir saldırının, beklenen somut ve doğrudan tüm askerî avantajına kıyasla, daha fazla istek dışı ölüme veya sivillerin yaralanmasına veya sivil nesnelere zarara veya doğal çevrenin yaygın, uzun dönemli ve ciddi bir şekilde tahribine sebep olacağını bilerek isteyerek bir saldırıyı başlatmayı” suç saymaktadır. Her ne kadar dava sahipleri (özellikle çifte etki gerekçesi varsa) bu saldırıların kasıtlı olduğunu ve askerî sebepler açısından meşru olmadığını ispatlamak konusunda zorluk çekecek olsalar da, bu, doğru yönde atılmış bir adımdır. Bir Uluslararası Kızıl Haç Komitesi (UKHK) hukukçusunun ortaya koyduğu gibi, “hukuka saygı gösterilip gösterilmediğine karar vermenin çok güç olduğu oldukça esaslı bir sübjektiflik unsuru (askerî fayda ve sivil zararın ölçülmesi)” mevcuttur (Doswald-Beck, 1998: 34).

Çifte Kullanım

Sivilleri doğrudan saldırılardan korumak, en zorunlu *in bello* kural olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, ayırım yapma (*discrimination*), gündelik hayatın kaynağı olan elektrik santralleri, su tesisleri ve diğer altyapıya yayıldığı zaman, masala (*fiction*) dönüşmektedir. Devletler hukuku, savaşın; resmî, üniformalı, silâhlı güçler tarafından yapılan devletler arasındaki bir mücadele olduğunu kabul etti. Modern çağda, bütün ekonomiler ve toplumlar savaş faaliyetlerine katıldığı ve askerî olan ve olmayan işler yoğunlaştığı için, çifte kullanım ikilemi denilen şey, neyin meşru bir askerî hedef olduğu konusunun tedricen zayıflaması ile diğer bir deyişle, çok daha önemsiz bir ikileme hâline getirilerek çözüme kavuşturulmuştur. Çifte kullanımlı hedefler günden güne muğlâk olmayan hedefler olarak görülmektedir. Amerikan Hava Birlikleri Taktik Okulu’ndaki stratejistler, kaçınılmaz olarak sivil hayata uzanan savaş potansiyelinin “hayatî merkezleri”ni saptadıkları hava saldırılarının “endüstriyel ağ” teorisini geliştirdiklerinde, Amerikan Hava Kuvvetleri’nin doktrini, 1930’lardaki kökenlerinden çok az farklılaşmıştı. Bugün moda olan şey, düşmanı “stratejik olarak felç etmek” için altyapısının kritik bölümlerinin vurulmasını emreden “Stratejik Alan Teorisi”dir (Rizer, 2001). Uluslararası hukuk, amacı askerî faaliyetleri kontrol etmek olduğu süreçte, çifte kullanımlı tesislerin tahribini onaylamaktadır. (Balkanlar’daki NATO bombardımanı, daimî olarak tahrip etmeksizin, elektrik santrallerini devre dışı bıraktı.) Ward Thomas (2001: 165), hava bombardımanı normlarıyla ilgili önemli yeni bir çalışmada, “çoğu asker, sivillerin hava saldırılarından zarar görmemesini benimserken, bir halkı temel mal ve hizmetlerden mahrum bırakmak onların hükümetleri üzerindeki önemli bir baskıyı oluşturur fikri stratejik bombardıman doktrininin önemli bir unsuru olmaya devam eder” demektedir. Taktik olarak, gelişmiş orduların dahi vurmakta

zorlandığı hareket hâlindeki hedeflerden çok, sabit çifte kullanımlı hedeflere saldırmak konusunda baskı da vardır. Kısacası, çifte kullanım hukukunu eğip bükmek sivillere karşı savaşmayı kolaylaştırmıştır (bkz. Walzer, 1992:xix-xx).

Yüksek Teknoloji/Düşük Teknoloji

İnsanî hukuk modern orduları onaylamaktadır. Cerrahî operasyonlar yapma kapasitesi, teknolojik imkân ve imkânsızlıklar arasında hukukî bir ayırım oluşturur. İlkel ordular, modern benzerleri ile baş edemezler; ayırım gözetmeksizin yapılan bombardıman ayırım gözetilen bombardıman tarafından cezalandırma açısından anlamsızlaştırılmış gibi gözükmektedir. Hedefi kesin olarak vuran silâhların verdiği güven, tedarik etme politikalara ilâveten, Amerikan stratejik ve taktik plânlaşmasının çoğunluğunu yönlendirmektedir; halkla ilişkiler subayları için de bir katkıdır. Muhtemelen ABD, oldukça geniş bir ölçekte tek başına meşru savaş yapmaya muktedirdir. NATO'nun Balkanlar'daki taktiklerini aynen benimseyen gerekçelerle, Rus askerî yöneticileri Çeçenistan'ın ağır bombardımanı ve başkent Grozni'nin tahribini savunduklarında, bu husus işkence boyutunda ortadaydı. (Kosova konusundaki bir Pentagon raporu, malî yüklerini dengelemek için NATO müttefiklerinin daha fazla Amerikan yapımı akıllı silâhlar almasını tavsiye etti.) Çağdaş savaş hukuku, düşük teknoloji düzeyinde insanîdir ve etnik ve diğer iç çatışmaların eşlik ettiği cinsel şiddeti içeren düşmanlıkları mahkûm etmede son derece önemli olmuştur. Eğer yüksek teknolojiden kaynaklanan şiddet soruşturulmazsa, bu durum hukukun normal gücünü zayıflatır ve basit amaçları olan suçluların kendilerini siyasî hesapların kurbanları olarak göstermelerine müsaade eder.⁶

⁶ Örneğin, NATO'nun Kosova'ya müdahale boyunca savaş suçları işlediği şeklindeki iddialar, Yugoslavya Ulusla-

Kamu Sağlığı

Savaşın kamu sağlığına etkisi konusunda büyüyen bir ilgi mevcuttur. Askerî hukukçular gibi insan hakları savunucuları, geleneksel olarak değişik şiddet eylemleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak kamu sağlığı uzmanları, insan haklarını günden güne yaygın mahrumiyet ve sosyal adaletsizliğin sebep olduğu "yapısal şiddet" açısından görmektedirler. Bu, savaşın ağır ilerleyen etkilerini ve ekonomik yaptırımların olağan sonuçlarını değerlendirmek için uygun görünmektedir. Güvenlikle ilgili olanlar, yaptırımları ve alt-yapıya yönelik saldırıları sınırlı çözümler olarak görürken, insan hakları öğrencileri onları gerçekte aşırı bulur. İnsan hakları hukuku ve kamu sağlığı arasındaki bağ, büyük çapta *de lege ferenda* bir uygulamayla, yani hukuk ne olmalıdır ve ne hukuk değildirle ilgilidir. Gerçekten hukuk, talihsiz bir biçimde geç kalmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966) ile dolaylı destek verilmektedir, ancak bunlar savaş hukuku ve askerî gerekliliğin karşı konulmaz gücü/*force majeure* ile karşılaşmaktadır.

rarası Ceza Mahkemesi (YUCM)'nde dava edildi. YUCM Savcısı tarafından seçilen komite, delilleri gözden geçirdi ve NATO tarafından verilmiş tâli zararın "I. Protokol'ün belirlediği eşiğe ulamadığı" sonucuna vardı. Sonuçta, resmî bir araştırmaya izin verilmedi. "Komite yaygın bir şekilde kabul gören ve muteber hukukî fikir" ibaresine atıf yaparak, "NATO'nun ilerinde *jus ad bellum* sorunlarını değerlendirmekten kasıtlı olarak kaçınmıştır". Bkz. YUCM (2000). NATO saldırısında öldürülen Sırp Radyo-Televizyonu'nun pek çok çalışanının akrabası, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne, kısaca AİHM'ye dava açtı. Davada Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olan NATO ülkeleri suçlandı. Bu ülkelere isnat edilen suçlar ise şunlardır: AİHS 2. madde (hayat hakkı); 10. madde (ifade hürriyeti); 13. madde (etkin onarım hakkı). AİHM, Bankovic v. Belçika (No. 52207/99) davasının kabul edilemez olduğuna, çünkü Sözleşmenin 1. maddesinin, sözleşmeye taraf ülkelere sadece kendi sınırları içinde Sözleşmeye uyma yükümlülüğü getirdiğine karar verdi.

Irak: “Şimdi Bombala, Daha Sonra Ölsün”

Körfez Savaşı'nın kamu sağlığı alanındaki yan etkileri büyük oranda öngörüldü. Irak'ın altyapı ve ekonomisinin bilinçli olarak tahrip edilmesi, sadece siviller üzerinde ağır, uzun dönemli etkilere sahip olacaktı. Bu savaş belki tarihteki en dengesiz güç kullanımıydı; zira bütün gelişmiş dünya, bir ülkeyi tahrip etmek için kaynaklarını biraraya getirdi (Gardam, 1993: 392). 3000 civarında sivil savaşta hayatını kaybetti. On yıllık bir ekonomik yaptırım ile ağırlaştırılan savaş sonrası dönem, bir insanî felâkete dönüştü. Irak, Birleşmiş Milletler İnsanî Kalkınma Katalogu'nda 1990'da 55. sıradayken 2000'de 126. sıraya düştü. UNICEF, 1991 ve 1998 yılları arasında 5 yaşın altındaki 500.000 çocuğun öldüğünü hesaplamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü, savaş ve ambargonun bütüncül etkilerinin sonucu olarak, aylık 5.000 kadar çocuk ölümünün hâlen sürdüğüne inanmaktadır. Iraklı uzmanlar can kaybı toplamının 1.2 milyon olduğunu belirtmiştir.⁷ Peter Kandela (1991: 967)'nin *Lancet*'teki bir makalede belirttiği gibi, “şimdi bombala, daha sonra ölsün”.

Bununla birlikte, Körfez Savaşı “savaştaki askerî-teknolojik devrim”in kriteri olmuştur. Akıllı bombaları ve yüksek teknolojiye dayalı diğer silâhları, elektronik algılayıcıları, gizleme yetenekleri ve bilişim istihbaratını kullanarak, Koalisyon güçleri Irak hava savunma imkânlarını yerle bir etti; ülkenin hava kuvvetlerini etkisiz hale getirdi ve onun kumanda ve kontrolünü felç etti. Belirsiz bir altyapı savaşı takip edildi. 16 Ocak ve 27

Şubat 1991 tarihleri arasında, patlayıcı gücü Hiroşima'ya atılan atom bombasının yedi katına eşit olan 88.500 ton bomba Kuveyt ve Irak'a atıldı. Akıllı bombaların, toplam tonajın %10'undan az olduğu hesaplandı (Simons, 1998: 4). Salkım (*cluster*) ve boğucu (*asphyxiation*) bombaları içeren, o güne dek görülmemiş silahlar da kullanıldı. Suudi Arabistan ile olan sınırdaki “Saddam Hattı” boyunca konuşlanmış Irak güçleri, belki en düşük taktik kullanılarak, İttifak tankları tarafından canlı canlı toprağa gömüldüler. KHS W. Hays Parks, savaştan sonra insanî hukukun hiçbir kuralı “kullanılmış yasadışı ihlalleri yasaklamaz.... Tankın savaş alanına girmesinden bu yana, düşman savunma hatlarının yerle bir edilmesi devletlerin ortak bir uygulaması olmuştur” (Myrow, 1996-97) iddiasında bulunarak, “operasyon hukuku” kavramının ortaya çıkmasını destekledi. Bununla birlikte, sıkı ve yakın yazılı ve görsel medya kontrolleri sayesinde savaş en iyi biçimde Koalisyon'un saldırıları ile hatırlanmaktadır. Savaşın bilinen görünümü, bir lazer güdümlü füzenin Irak Hava Kuvvetleri'ne ait bir binanın bacasından girmesi ve onu yerle bir etmesine ait video görüntüleridir.

Körfez Savaşı, modern meşru savaş test etmek için uygun bir ölçektir. ABD Merkez Komutanlığı hukuk danışmanı Albay Raymond Ruppert, Körfez Savaşı'nı “şu ana kadar yaptığımız hukuka en bağlı savaş” diye nitelendirdi. Dönemin Genelkurmay Başkanı Colin Powell, “Kararlar, her aşamada, hukukî görüşlerden etkilendi... Hukukçular, karar alma sürecinde çok değerli olduklarını ispatladılar.” demiştir. ABD Savunma Bakanlığı'nın Kongre'ye sunduğu geçici raporda, koalisyon güçlerinin, Körfez Savaşı'nın “açık/şeffaf ve hukukî” olduğu izlenimini bırakarak, “hedefler konusunda en fazla özeni gösteren tarihteki ilk askerî saldırıyı yönetirken, savaş yasaklarıyla ilgili temel hukuka ihtimam

⁷ Bkz. UNDP (2000). İnsanî Gelişme İndeksi, (ortalama) hayat beklentisini, eğitime erişmiş ve düzeltilmiş gerçek geliri ölçmektedir. UNICEF ve WHO istatistikleri için bkz. *The Economist* (2000). Irak tahminleri ve Reuters (1999)'de yer verildi. Ayrıca bkz. Shehabaldin ve Laughlin (2000).

göstererek bağlı kaldıklarını” yazdı (af Johnick ve Normand, 1994b: 395, 398). Savaş konusundaki son rapor, savaş hukukuna hasredilmiş oldukça uzun bir ek içerdi (DOD, 1992: 605-632). *Ad bellum* düzeyde, Güvenlik Konseyi, Şart’ın VII. Bölümü altındaki sorumluluklarından kurtulurken BM’nin hukukî yapısı, kurucularının tasarlamış olduğu gibi görev yaptı.

Irak’ın savaş hukuku ve teamüllerine başlangıçtaki saygısızlığı, sert hukukî yardıma ilişkin Koalisyon kampanyasını belirledi. Al-Rumeilah petrol yatakları üzerindeki tarihi tartışma ve Kuveyt’in sınır boyunda yaptığı petrol aramaları hakkında Irak’ın iddiaları, olandan daha fazla tartışılmayı hak etmektedir; ancak geçmişteki başka bir adaletsizlik, bu ve diğer yakın tarihli çatışmalardaki Irak’ın tutumunu gölgede bırakmaktadır. Irak kuvvetleri, İran’la savaşta sinir gazı ve yakıcı (blister) gaz kullandı ve 1988’de Süleymaniye’nin doğusundaki Halepçe’de yaşayan birkaç bin Iraklı Kürdü katletti. Irak’ın Kuveyt’i işgali klâsik, sınırı aşarak yapılan savaş nedeni/*casus belli* idi. Bu gerçek ve Güvenlik Konseyi’nin buna göz yumması, gerçek sebep konusundaki belirsizlikleri bertaraf etti. Irak’ın Kuveyt’teki barbarlıkları gayet güzel bir şekilde kayda geçirilmiştir (bkz. DOD, 1992: 623-24 ve Roberts, 1993-94). Irak askerlerinin Cenevre Sözleşmelerinin her maddesini ihlâl ettiğini söylemek mümkündür. 500.000 mülteci Türkiye’ye kaçtı. Ayrılan Irak kuvvetlerinin dokuz milyon varil petrolü İran Körfezi’ne döküp 500 petrol kuyusunu yakması gibi, inanılmaz çevre suçları da vardır.

Koalisyon’un plânlamacıları da Irak’ta on iki tane “hedef seti” belirledi: Kumanda tesisleri; elektrik santralleri; mikro dalga aktarım kuleleri, telefon görüşmeleri, yönetim odaları, fiber optik hatlar ve iletişim kablolarını taşıyan köprüleri içine alacak şekilde telekomünikasyon; hava savunma sistemleri;

hangarlar ve personel sığınaklarını kapsayan hava birlikleri ve hava alanları; nükleer, biyolojik ve kimyasal silâhlar üretim ve depolama tesisleri; Scud füze tesisleri; deniz kuvvetleri ve liman tesisleri; petrol rafinerileri ve dağıtım sistemleri -son Pentagon raporu petrolü “büyük endüstriyel ve askerî güçlerin hayat iksiri” (DOD, 1992: 97) olarak nitelendi -tren yolları ve köprüler; Irak ordu birlikleri; ve askeri üretim ve depolama tesisleri. Orijinal listede yer almamakla birlikte, su tesisleri ve dağıtım sistemleri, gıda işleme kuruluşları, sulama tesisleri ve atık su tesisleri de hedef alındı.

İstenmeyen zarardan kaçınmak için Koalisyon güçleri, hedef seçimi ve araçlar konusunda oldukça dikkatli davrandı. Okul, hastane ve diğer insanî amaçlı tesisler hedef dışıydı. “Halkların kültürel ve manevî mirasını oluşturan tarihî anıtlar, sanat eserleri ve ibadet yerleri”ne saldırıları yasaklayan IV. Lahey Sözleşmesi (27. Md.), IX. Lahey Sözleşmesi (5. Md.), 1923 tarihli Hava Savaşı Konusundaki Taslak Kurallar (25 ve 26. Md.ler), 1954 tarihli Kültürel Varlıkların Korunması Hakkında Lahey Sözleşmesi ve I. Protokol (53. Md.) ile uyumlu şekilde, dinî ve kültürel yerlerin korunmasına özel vurgu yapıldı. Teamül hukuku da uygulandı. Koalisyon liderleri, İslâm dünyasındaki dinî hassasiyetleri tahrik etmemek ve muhtemel Koalisyonu zayıflatmamak konusunda dikkatliydi. Bununla birlikte, Basra yakınlarındaki Ur’da bulunan 4000 yıllık Sümer tapınağının yakınına iki savaş jetini park ederek saldırıdan korumaya çalışmaları örneğinde olduğu üzere, Iraklılar bu sınırlamayı suistimal etse de, cami ve türbeler konusundaki “kültürel” kurallara uyulmasının stratejik bedeli düşüktü. Kongre’ye sunulan son rapor, tahrip edilmeyen tarihî ve dinî yerlerin kroki ve fotoğraflarını içerdi (hedefleri saptayanlar kültürel yerleri göstermek için uydu fotoğ-

rafları ve turist haritalarını kullandı). Bağdat'ın merkezindeki hedeflere saldırmak için yalnızca tam isabetli füzeler kullanıldı ve hedefler iyi şekilde belirlenemediği zaman silâh kullanıldı. Hava savaşının ilk on günü içerisinde, hava saldırılarının % 40'ı kısa görüş mesafesi sebebiyle iptal edildi. Radara yakalanmayan Nighthawk Stealth Uçakları, çoğunluğu Bağdat üzerinde olmak üzere, tek bir kayıp vermeksizin 1300 sorti gerçekleştirdi. Bu uçuşlar, güvenlik amacıyla, hedeflerin tespitini daha zor kılan geceleyin yapılmıştır. Bağdat dışındaki şehirlere yönelik saldırılarda tedbirler gevşetildi; öyle ki, bu şehirler başkenttekenden sivil ölümün çok daha fazla olduğu ve askerî olmayan yapıların çok daha fazla zarar gördüğü şehirlerdi (*Middle East Watch*, 1991: 6). Bilinen iki tane kötü hata vardı: Koalisyon güçlerinin bilgisi dışında orada saklanan birkaç yüz Iraklı sivilin hayatını kaybettiği Al-Firdus sığınacağının 13 Şubat 1991'de bombalanması ve 25-27 Şubat'ta, daha sonra "Ölüm Otobanı" olarak isimlendirilen Kuveyt City'den kuzeye doğru olan yol boyunca geri çekilmekte bulunan askerî ve sivil trafiğe yönelik hava saldırıları.

Koalisyon tarafından kullanılan "aşamalı icra" kavramı altında, dünya kamuoyu şiddete alışıkça, güç kullanımı tırmandı. Meşruluk, çifte kullanım ihtiyacı soruna döndü. Pentagon'un Kongre'ye sunduğu geçici rapor (DOD, 1991: 4. Bölüm, 2), "askerî sistemlerin enerjisini sağlayan elektrik üretim tesisleri"nin tahrip edilmesinin gerekli olduğunu ileri sürdü. Bu üslup nihai raporda, "kilit önemdeki Irak tesislerine elektrik sağlanmasının durdurulması, zarar görmüş tesisler arasında enerji aktarımını engellemek için tüm Irak elektrik santrallerinin imha edilmesini gerektirdi" ve dahası "elektrik sisteminin bozulması, zaman açısından da hayati önemdeydi ve hava perso-

nelinin hayatlarını korumak ve görevin başarılmasını garanti etmek için de zaruri sayıldı" (DOD, 1992: 96, 180) şeklindeki dürüst ve heyecanlı iddialara yerini bıraktı. *Washington Post*'un görüştüğü bir hava kuvvetleri plânlamacısı, elektrik santrallerine yapılan saldırıların Irak halkına bir mesaj anlamına geldiğini belirtti: "Saddam Hüseyin ya da rejimine hoşgörü göstermeyeceğiz. Bunu gerçekleştirin, elektriğinizi temin edelim" (Gelmann, 1991).

Koalisyon, insanî hukuka az veya çok uymasına rağmen tahribat çok büyüktü. Mart 1991'de Irak'a giden WHO/UNICEF heyetleri, elektrik temininin kesilmiş, içme sularının zehirli, çevre kontrollerinin çökmüş, kamu sağlığı hizmetlerinin bozulmuş olduğunu gördü. Beş yaşın altındaki çocuklar arasında dizanteri dört kat arttı. Haberleşme tahrip edilmiş ve ulaşım durma noktasına gelmişti. Aynı ay Irak'ı ziyaretinden sonra, o zamanki BM Genel Sekreter Yardımcısı Martti Ahtisaari, "ekonomi altyapısına ilişkin felâkete benzer sonuçları" rapor etti. "Modern yaşamı destekleyen araçların çoğunluğu tahrip edilmiş ya da etkisiz kılınmıştı. Irak, ilerideki bir dönem için, sanayi devrimi sonrası enerji ve teknolojinin yaygın kullanımına bağımlılık konusundaki tüm eksikliklerle beraber, sanayi öncesi bir döneme sürgüne gönderilmişti" (Weller, 1993: 598).

Birleşmiş Milletler Çevre Programı, çifte kullanım kavramından faydalanılarak yumuşatılan Koalisyon bombardımanının; enerji santralleri, su tesisleri, petrol rafineri ve depolarının tamamen imhası ile sonuçlandığını bildirdi. Meşru ya da değil; aşırı ve kalıcı sivil zayıat vardı. Tarım alanlarında drenaj suları ve atık sular birbirine karıştı, toprağın verimliliği azaldı ve tuzluluk yükseldi. Gübre fabrikalarının tahrip edilmesi tarımı gerilettiler. Göçebeler Muthanna Bölgesi'ndeki maden alanlarına yerleşmek zorunda kaldılar. Ze-

hirli kimyasal maddeler, bombalanmış fabrikaların etrafındaki toprak ve su tabakasına karıştı. Gıda üretimi, savaş öncesindeki seviyenin % 40'ına geriledi. Simons (1998: 24-26), enerji santralleri, fabrikalar ve gübre tesislerine yapılan hava saldırılarının sebep olduğu kimyasal kirlenmenin moral bozucu listesini tekrardan yapmıştır. Bu, dünyanın tuzlanmasından daha kötüdür.

Ramsey Clark (1992) ve diğerleri, yanlış şekilde, bu aşırılıkları savaş suçları olarak isimlendirmiştir. Savaşın uzun dönemli etkileri, sanki siviller tamamıyla bombalanmışcasına öldürücü olsa bile, Koalisyon nadiren savaş hukukundan ayrılmıştır. Aynı husus, yaptırımlar rejimi için de doğrudur. Iraklı yetkililer, yardım malzemelerini stoklayarak ve sadece BM'nin petrol karşılığı gıda programını gecikmeli şekilde kabul ederek koşulları ağırlaştırdılar, ancak savaş yerine yaptırımları destekleyenler bile, Irak'taki derinleşen sefalet ve çöken sağlık hizmetleri karşısında dehşete kapılmıştı. Karşı çıkanlar, Iraklı sivillere zarar verirken ülkedeki liderliğe dokunmadığı için, yaptırımların başarısızlıktan daha kötü olduğunu söylemektedirler. İslâm dünyasının çoğunluğunda, bu saldırı soykırım olarak kabul edilmektedir. Görünüşe bakılırsa ülkenin kuzey ve güneyinde uçuşa yasak bölgelerinde yaptırımları uygulamaya devam eden İngiliz, Amerikan ve Fransız uçaklarının gerçekleştirdiği sonu gelmez hava saldırıları ile, gerçekten daha iyi görmeye başladık.

Kosova: Düşük Teknolojili Düşmanlıklar/ Yüksek Teknolojili Savaş

NATO'nun 1999 ilkbaharında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni 78 günlük bombardımanı, basit insan hakları ihlallerini engellemek için bile yüksek teknolojili savaşa başvurulacağını teyit etti. Altyapı savaşının etnik temizliği sona erdirme amacı ile aynı olup

olmadığı da bir diğer konudur. Açıkçası, *Müttefik Kuvvet Operasyonu* iki şekilde görülmüştür. Bazıları için bu operasyon, insan hakları realpolitikinin yeni bir çeşidine işaret etti. Bosna konusunda uluslararası toplumun daha önceki kararsızlığının aksine, NATO, adaleti sağlamak için elini kana buladı. Güvenlik Konseyi'nin resmî onayı olmaksızın başladığından savaş, belki *ad bellum* koşullar bakımından hukukî değildi. hukukî gerçeğin hiç sorun olmaması, devletler teamül hukuku ile ortaya çıkmakta olan insanî oydaşma arasındaki büyüyen açığı ortaya çıkardı (Glennon, 1990; von Kohl, 2000). Egemenlik ve onun yansımaları olan karışmama, uluslararası düzenin temeli olması kesintiye uğramış ve bunun yerine, etnik temizlikçiler için, yasal zırh olmuştu. Kosova'dan çıkarılan dersler şunlardır: Güç saldırıyı durdurabilir; müdahale geç değil çok erken yapılmalıdır; müdahale bireysel suçlara misliyle mukabele etmek yerine şiddeti artırmalıdır; Balkanlardaki müdahale, silâhsız ve beyaz yakalı AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı) barış güçlerine (Bosnalılar onları "dondurma adamlar" olarak isimlendirdi) dayanmak yerine, daha çok NATO'ya dayanmalıdır. Daha da önemlisi, güç diplomasisi ve sorun çözümüne yönelik diğer teşebbüslerin başarısızlığa uğramasının ve şiddetin gerekli olmasının farkına varılmasıydı.

Diğerleri için Kosova, yaygın insan hakları ihlallerinin ortadan kaldırılmasının tartışmalı bir örneğiydi. Karışmama kuralından çok kolay vazgeçilmemeliydi; Güvenlik Konseyi'nin izni olmadan girişimde bulunmak, hoş olmayan bir örnek oluşturdu. Global insan hakları hareketlerinde yer alan pek çok kişi, insan hakları hukukunun gerçekten terörist bir savaşa gerekçe yapılmasını görmekten ürkerken, Amerikan ve Kıta solu da, askerî güç kullanılmasından tedirgindi (Roberts, 1999: 103). Otuzsekizbin savaş sortisi, işleyen in-

san hakları siyasetinin zayıf bir alternatifiydi; gerçekten hava saldırıları, Kosovalılara yönelik şiddeti tahrik de edebilirdi. İnsanî amaçların bu gibi yöntemlerle sağlanabileceği düşüncesi, “moral turizm”e dönüştü (Pilger, 1999). NATO sadece insanî müdahale fikrini sıfır zarar ve hava bombardımanına eşitleyerek, kirletmekle kalmadı; aynı zamanda yöntem tercihiyle, soykırıma dayalı düşmanlıkları önlemenin birkaç Müttefik askerinin hayatı kadar değerli olmadığını ortaya koydu.

NATO, savaşın insanî boyutunu ve yaptığı müdahalenin hukukiliğini çok güçlü bir şekilde savundu. Çin Büyükelçiliğinin vurulmasının ertesi sabahı yapılan bir basın toplantısında sözcü Jamie Shea “NATO asla isteyerek sivilleri hedef almaz. Hedeflerimizin ezici çoğunluğu askerî hedeflerdir; gerçekten onların tümü askerî hedeflerdir.” (NATO, 1999) dedi.⁸ Shea'nin ilk cümlesi doğrudu. Başkomutan saldırıları “tarihteki en isabetli ve en düşük istek dışı zararlı hava operasyonu” (JCS, 1999) olarak niteledi. Etkisizleştirici (*stand-off*) silâhlar ve insansız hava araçları görülmemiş ölçüde kullanıldı. Bombardıman uçakları, uçaksavar ateşi menzili dışındaki 15.000 *feet* yükseklikten bombalarını attılar. Pentagon yetkilileri, gelişmiş global konumlu uydular, doğru hedefleme konusundaki ilerlemeler ve bulut tabakası üzerinden bombardıman yapan yeni bir Ortak Doğrudan Saldırı Silâh Sisteminin, saldırıları, Körfez Savaşı'ndakinden daha isabetli kıldığını ileri sürdüler. Kaza sonucu olan sivil saldırılardan -bir köprüyü geçen trolleybüs, bir mülteci konvoyu, bir yolcu otobüsü, bir pazar, bir hastane, Çin Büyükelçiliği- teknoloji, istihbarat ve hedeflerin meşru kontrolünün

güvenilir olmadığı ortaya çıktı. Sonuç, NATO'nun zarar görmeden saldırabileceğiydi; zira hiçbir NATO askeri savaşta hayatını kaybetmedi. Savaşın yönetimi şunu teyit etti: Modası geçmiş şövalyelik, kişisellikten çıkma ve modern teknoloji ile teknik hukukun arasının açılması gözden düşmüştür (Woollacott, 1999; ve bkz. Meron, 1998: 203).

Irak'ta olduğu gibi, kamuoyu ilgisi azalırken bombardıman arttı. Ayrım yapma söylemine rağmen, askerî gereklilikle bombardımanlar sivil hedeflere de yöneldi. Bu husus, büyük oranda, çifte kullanımın açıklandığı yöntem sebebiyleydi. I. Protokol'e göre (52. Md.), tahrip edilmeleri “askerî eyleme etkili katkı” yapar ve “belirli bir askerî avantaj” ortaya çıkarsa, çifte kullanımlı tesisler hedef alınabilir. Bununla birlikte, NATO hukukçuları, askerî etkileri potansiyel ve kesin olmayan şekilde değerlendirdi. Miloseviç'in siyasi destekçilerine ait fabrika ve binalar, rejimi zayıflatma ümidiyle tahrip edildi. Savaş propagandası yerine “kovboy filmleri” yayınlanması yönündeki NATO isteklerini geri çevirdikten sonra, 15 personelin ölümüne yol açarak Belgrad devlet televizyonu stüdyoları bombalandı (Jenkins, 1999). Özel radyo istasyonları ve bir yayınevi de hedef alındı ve tahrip edildi. Onaylanan hedeflerin sayısı, kullanılan uçak sayısı ile doğru orantılı olarak arttı. Saldırı 169 hedef ile başlatıldı ve 976 hedef ile bitirildi. Tahrip edildikten sonra bile, bazı hedeflere tekrar tekrar saldırıldı. İstek dışı zarar tehlikesi dikkate alındığında, bu aşırı saldırılar “ahlâkî olarak onaylanamazdı, fakat hukukî olabilirdi” (Gingras ve Ruby, 2000: 108). Sivil kayıp riskini çok fazla artırmasına rağmen NATO, hareketli askerî hedeflerdense sabit çifte kullanımlı hedefleri vurmayı daha uygun gördü. Kosova'daki KFOR birlikleri, bütün savaş boyunca 13 Yugoslav Ordusu tankının tahrip edilmiş olduğunu bildirdiler (Dyer, 1999).

⁸ NATO'nun web sitesi (www.nato.int/Kosova/all-free.htm), her günkü etkinliklerin betimlemesiyle birlikte Kosova ve Sırbistan'da tahrip edilen binlerce hedefle ilgili şaşırtıcı hava fotoğraflarına yer vermektedir. Bu, Kosova çatışmasının herkesçe elde edilebilir en detaylı resmî tarihidir.

Savaşta 500'den daha az sivil öldürüldü. "Zayıflayan" Sırp imkânlarının, milliyetçi aşırılıkları dolayısıyla genellikle Sırp'ları cezalandırmayı amaçladığı görüldü. Belgrad'ın bitişiğindeki Pančevo'daki bir petro-kimya tesisine yapılan saldırılar, amonyak, civa ve petrol yağı gibi kimyasal maddelerle çevreyi aşırı derecede zehirledi, bu da oradaki hamile kadınların kürtaj yapmalarına ve tüm bölge kadınlarına iki yıl süreyle hamile kalmaktan kaçınmaları yönünde tavsiyede bulunulmasına sebep oldu. Çevresel zehirlenme uzmanları, saldırının ciğerlere olan etkisinin bir nesil boyunca devam edeceğini tahmin etmektedirler (Fineman, 1999). NATO tarafından işlenen savaş suçlarını araştırmak üzere Uluslararası Yugoslavya Ceza Mahkemesi tarafından toplanan komite; Kragujevaç, Novi Sad ve Bor'da ilâve çevresel "sıcak bölgeler" tespit etti ancak zararın, I. Protokol'ün ceza-landırma sınırına ulaşmadığına karar verdi. UKHK, patlamamış NATO askerî malzeme-lerinin Kosova ve Sırbistan'da yüzlerce sivil öldürdüğünü ya da yaraladığını bildirdi. Zayıflatılmış uranyumlu silâhlardan kaynaklanan hastalık, NATO faaliyetlerinde yer alan sivil ve askerler arasında gözlemlenmiştir. Benzer rahatsızlık, İngiliz Atom Enerjisi Kurumu'nun Körfez Savaşı'nda harp alanlarına 40 ton zayıflatılmış uranyumun atıldığını hesap ettiği Irak'ta çok daha yüksek sayılarda tespit edilmiştir (Simons, 1998:21). Avrupalı yetkililer, Yugoslavya'daki altyapı zararının 30-50 milyar dolara tamir edileceğini hesaplamaktadırlar. Tuna nehri üzerindeki köprüler, garlar, otoyollar, haberleşme tesisleri, petrol depoları, ısıtma tesisleri, enerji santralleri ve içme suyu tesisleri tamamen tahrip edildi. Yugoslav yetkililer, ekonominin 1989'daki seviyelerine gelebilmesinin 20 yıl alacağını hesaplamaktadırlar (Woollacott, 1999).

Tam İsaletli (*Precision-Guided*) Hukuk

Bir araştırmaya göre, askerî hukukçuların bütün bunlardaki rolü "geri dönüşü olmaksızın değişmiştir" (Keeva, 1991: 59). Liberal teorisyenler hukukun uluslararası ilişkilere ödünç verdiği geniş normatif yapıya işaret etmesine rağmen, Pentagon hukuku teknik kayıtle kullanmaktadır. Körfez Savaşı ve Kosova olayları esnasında KHS'lar; çok uluslu güçler, ABD Savaş Yetkisi Yasası, çatışma ve hedef tayini kuralları, ülke üzerindeki devriye uçuşları, esirlere yapılan muamele, mülteciler ve "insan kalkanları" ve istihbarat toplamak için kullanılan yöntemler konusunda görüşlerini belirtti. Hukukçular, savaş başlamadan çok önce, silâh sistemlerinin geliştirilmesi ve elde edilmesi, taktik plânlama ve birliklerin eğitimine katıldı. ABD, Körfez Savaşı'nda, Amerikan hukuk kültürü hakkında bazı komik ancak makul gözlemler yapmaya imkân sağlayarak, aşağı yukarı 430 askerî hukukçu konuşlandırdı -müttefiklerinininki daha azdı (Garratt, 1993). Çoğu hukukçu, kara savaşı taktikleri gibi Hava Görev Emirleri'ni günlük olarak incelediler. Diğerleri ise kendilerini savaş alanında ve cepheye buldular. Albay Ruppert'e göre, bu düşünce "hukukçuyu mümkün olduğu kadar uzak cepheye yerleştirmek"ti (Myrow, 1996-97). Kosova operasyonu esnasında, İtalya'nın Vicenza şehrindeki Birleşik Müttefik Operasyon Merkezi ve Brüksel'deki NATO karargâhındaki hukukçular, her bir hedef tayini kararını onayladı. Ne Irak ne de Kosova'da kararların nasıl alındığını ya da hangi ölçüye kadar hukukçuların yetki kullandığını kesin olarak bilmiyoruz. Hedef listelerinde bazı "düzeltme ve uyarlamalar" yapıldı, ancak hukukçular -ve hukuk-hepsine aşırı ölçüde adapte oluyordu.

Savaşın gerekleri, askerî hukukçuların "hukuku bulması" ve hukukî danışmanlar olarak sorumluluklarının tespit edilmesini istemeleri gibi meslekî tehlikelere davetiye çıkarır. 1990 yılında *Military Law Review*'de yayınlanan bir makale, KHS'ları, hukukun ihlallerini tespit etme görevlerini inkâr etmemeleri, ay-

nı zamanda askerî ombudsman olmamaları konusunda uyardı. Makale, KHS' ların, "hukukî yorumları konusunda taktik ve siyasî kararlılık gösterebilen", "güç çoğaltanı (*force multiplier*)" olabileceklerini göstermeleri baskısıyla karşılaştıklarını kabul etmektedir (Winter, 1990: 8-9). Hukuk ve gereklilik arasında birtakım gerginlikler kaçınılmazdır; ancak geçen on yıl zarfında ilgi, şiddeti sınırlamadan onu meşrulaştırmaya kaydı. Hukuk operasyonların engelidir şeklindeki Vietnam döneminden kalma bir kavram, askerî hukukçular arasındaki heyecanlı bir "müşteri kültürü"yle yer değiştirmiştir. Komuta kademesindeki subaylar "şirket hukukçularının Yönetim Kurulu Başkanı ile ilişkisinde olduğu gibi, KHS' ların görevinin engel oluşturmak değil müşterisinin amaçlarını gerçekleştirecek hukukî yöntemler bulmak -bu amaçlar nesnelere havaya uçurmak ve insanları öldürmek olduğunda bile- olduğu gerçeğini fark ettiler" (Keeva, 1991: 59). Belgrad televizyon stüdyolarının bombalanmasını onaylayan bir KHS olan Yarbay Tony Montgomery, yakın bir tarihte, "hâkimler hukuku oluşturamaz. Hükümetlerimizden sonuçların ne kadarını kabul etmeye istekli oldukları konusunda yardım alırsız" (*The Guardian*, 2001) dedi.

Askerî gereklilik sınırlanmış değildir. Müsamahakâr bir hukukî ortamda, yüksek teknolojiye sahip devletler amaçlarını gerçekleştirebilir ve hukukun içinde kalmaya devam ederler. Bilindiği üzere, insanî hukuk, marjinal askerî faydaya ilişkin alanlarda en güçlüdür. Bununla birlikte operasyon talepleri kendini göstermeye başladıkça, temel kurallar bile aşınmaya başlamaktadır. Körfez Savaşı'na ilişkin ABD Savunma Bakanlığı'nın Kongre'ye sunduğu nihai rapor (DOD, 1992), gerekliliği sınırlamak için savaşmayanların bağışıklığı (*noncombatant immunity*) ilkesinde hiçbir şey bulmadı. Sivil kavramının, savaş hukukunun "yazılı bölümlerinin

en zayıflarından birisi" (s. 611) olduğu gerçeğinden cesaret alarak yazarlar, "makul, uçak ve mürettebatı için kabul edilebilir risklere uygun bir düzeyde", silâhlar ve atış sistemlerinin istek dışı zararı azaltacak şekilde seçildiğini ileri sürdüler (s. 612). "Bir saldıran taraf, yerine getirilen görevler ve saldıran kuvvetlerin kabul edebileceği riskle uyumlu olarak, tesadüfi veya istek dışı olarak sivil halkın yaralanmasını ya da sivil nesnelere zarar verilmesini asgarîye indirecek makul önlemleri uygulamak zorundadır" (s. 615). Rapor, plânlayıcıların "savaş hukukunun müsaade ettiği kalabalık yerlerde bulunan belirli askerî nesnelere" hedef aldığını belirtmekte ve sivil ve askerî nesnelere "iç içe geçtiğini" kabul etmektedir; bununla birlikte yazarlar, "hiçbir zaman sivil yerlere bu şekilde saldırılmadığını" ileri sürmektedirler (s. 613). Rapor, dikkatli bir şekilde, "sivillerin mevcudiyeti bir hedefi saldırıdan bağışık kılmaz" (s. 615) diyerek insan kalkanların yer alacağı gelecekteki savaşlar için bir örnek oluşturdu. Rapor, 1980 tarihli Bazı Konvansiyonel Silâhların Kullanımına İlişkin Yasaklamalar ve Sınırlamalar Hakkındaki Sözleşme gibi, I. Protokol'ün de Körfez Savaşı'nda "hukukun uygulanamaz" olduğunda ısrar etmiştir (s. 606-607), zira bazı Koalisyon ülkeleri gibi Irak da onları onaylamamıştı. Hukukun uygulamayı izlediği noktayı geçerek, Rapor, I. Protokol'ün belirli hükümlerinin "devletlerin teamülî uygulamalarının kodifikasyonu olmadığını" ve bunun içindir ki, "savaşın gerçeklerini yadsıdığını" (s. 616) ileri sürdü.

Burada, daha kompleks bir hukukî rejimin değişen strateji ve teknolojiyle beraber ilerlediği konusunda bir şüphe duyulmaz. Michael Ignatieff, *Virtual War* (2000) isimli eserinde, hava keşif bilgilerinin toplanması ve değerlendirilmesini, askerî gerekliliğin ölçülmesini ve istek dışı zararı çevreye saçılan bomba parçalarına indirgeyen kuralı içeren

72 saatlik çemberlerde hedeflerin nasıl “geştirildiğini” detaylıca anlatmaktadır. Bir askerî hukukçu, bunun üzerine, Cenevre Sözleşmeleri ışığında her bir hedefi değerlendirdi ve elde edilecek tüm yararın beklenen sivil kaybı aşıp aşmadığını hesapladı. Ignatieff (2000: 198-199), hukuk ve teknolojinin bu kompleks ortak yaşamasının “savaşın gerçekten rasyonelleştirilmesi”ne sebep olduğunu iddia etmektedir. Hukukî muğlaklık yeni teknolojiyle el ele vererek savaşta şiddet kullanılması konusundaki yerleşik düşünceyi değiştirdi. Hukuk “endişeli karar vericileri, ahlâkın kompleks sorunlarını meşruluğun teknik sorunlarına çeviren hukukî kapsamlı ilgili eleştirel bir inançla, güvence”yle donattı. İstek dışı sivil zararların, savaşın çifte etkisi ya da sisi kuralı altında meşrulaştırılan istek dışı ancak öngörülmiş trajediler olarak *sayılması* şartıcı bir ayrımı oluşturdu. Ülkenin altyapısını tahrip ederek uzun dönemde sivil kayıplara neden olsa da hedeflerini meşrulaştırmak ve istek dışı zararı azaltmak için NATO’nun bu gibi alanlara gitmesi, mevcut komedinin zirvesidir.

Muhtemelen en güçlü meşrulaştırma, hukukun kendisi tarafından sağlandı. Savaş sıklıkla vatanseverlik kavramıyla –halka yönelik nutuklar, şovenist filmler veya kahramanlık hatıraları- süslenir. *Bellum Americanum* hukukun belirli anlamlar yüklenmiş dili içerisinde gizlenmektedir. ABD Savunma Bakanlığı’nın raporu, Körfez Savaşı’nda “uygulanabilir” olan, antlaşmalar hukukuna yapılan kimisi muğlak referanslarla şişirilmiştir, sanki hukukî atıf görüntüsüyle savaşın kabul edilirliğinden şüphe duyanlar ikna edilmektedir. Merhametten gelen sınırlama örnekleri, uygulamada, hukuk kuralı gibi gösterildi. Böylece Müttefikler Irak birliklerine gaz atmadı, savaş esirlerine işkence yapmadı ya da ihlaller işlemeseler. En çarpıcı olan, savaşmayanların dokunulmazlığını aşındırmayı

meşrulaştırmak için hukuk dilinin kullanılmasıdır. Çifte etkinin lâfzına bağlılığı konusundaki taraftarlığa riayet ederek, Müttefikler sivilleri asla *isteyerek* hedef almadı. Belirtildiği üzere, çifte etkiyi yazılı hâle getirerek hukuk sun’î biçimde niyetleri ikiye ayırmaktadır. Harvard Üniversitesi’nden ilahiyatçı Bryan Hehir (1996: 7), “doğrudan sivillere saldırılması teşebbüsü konusundaki herhangi bir mecburiyetten politikayı korumak istersen, Riyad’ın dışındakilerin temsilcilerinin Cizvitlere benzediğini” belirterek Koalisyon’un dünya çapında oynadığı yasalara aşırı derecede bağlı kalma oyunundan ürktü.

Pentagon’un hukukî üslubu, kesinlikle, kara savaşlarındaki katliamlardan uzak bulunmaktadır; ancak, bu üslup, hava bombardımanı içerisinde yer alan ahlâkî seçenekleri hafife almakta ve hatta belirsiz hâle de getirmektedir. Hukukçu ve taktisyenler; uçaklar, uçuş irtifaları, gündüz zamanı, atılan bombalar, istihbarattan eminlik ve benzeri konularda kesin kararlar oluşturduklar. Askerî gerekliliği, “gücün korunması” konusundaki titiz bir değerlendirmeyi içerecek şekilde genişleterek; bu tercihler, savaşın sivillerden daha büyük risk taşıdığı yönündeki meşru savaş geleneğinden ayrılarak, sivillerin pahasına pilotları ve uçakları korumak için yapılmıştır. Bu durum, istek dışı zarar konusunda savaşın belirsizliğini suçlama konusunda bizleri ayartır; oysa bu müphemliklerin çoğu, teknoloji ve hukuk sayesinde ortadan kaldırılmıştır. Benzer şekilde Irak ve Yugoslavya’da askerî yeteneklerin “zayıflatılması” üzerinde yoğunlaşıldı; zira çifte kullanımın basit tanımı, esasında sosyal, ekonomik ve siyasî hedeflerin tahrip edilmesini anlatıyordu. Koalisyon ve NATO yetkilileri, kaza sonucu oluşan sivil zararlar için özür dilemekte hızlıydılar; ancak yüksek teknolojinin kullanıldığı savaşta savaşmayanların sıkıntılarının çoğunluğu plânın bir parçasıdır.

Savaş hukuku can kaybını ve tahribatı azaltabilir mi? Uluslararası hukuk, sivillere yönelik doğrudan saldırıların meşru sayılmamasına ve ender durumlarda suç sayılmamasına hakikaten yardım etmiştir. Ancak insanî hukuk genellikle savaş zamanı uygulamalarına ayna tutmaktadır. *Ad bellum* açıdan bakıldığında, gerçek yetki ve âdil gerekçe ilkeliklerinin zayıflaması, savaşa giden yolu kolaylaştırdı. Bugün dış temsilcilikler, neredeyse, resmen savaş ilân etme zahmetine bile girmemektedirler. Birleşmiş Milletler sisteminde gayrimeşru savaşları kınamak Güvenlik Konseyi'nin sorumluluğundadır, bununla birlikte bir takım sebeplerle Konsey'in üyeleri, devletleri saldırgan ilân etmekte aşırı çekingin davranmışlardır. Hukuk daha az işe yarıyorsa, diplomasiye daha fazla çaba harcanabilir ve savaştan uzak kalınabilirdi. *In bello* açıdan bakıldığında, doğrudan sivillere saldırılar hakkındaki yasaklar oldukça iyidir; ancak çifte etki ve askerî talepler, gereksiz sivil ölümlerini meşrulaştırmak için formüle edilmişlerdir. Çifte kullanım hukuku, sivillere karşı şiddetin yeni biçimlerine onay vermeye kadar esnetilmiştir. Altyapı savaşı, genellikle onunla mukayese edilen tahrip bombardımanı kadar sansasyonel olmasa da "temiz ve meşru" bir çatışma söyleminin ifade ettiğinden çok daha öldürücüdür. Hava saldırılarında sivillerin ölümüne yol açacak bomba tonajlarına ilişkin büyük değerler, tesadüfî zararlarda önemli oranlarda aşağıya inmektedir. 1937'de Guernica'nın bombardımanında ton başına takriben 40,83 ve 1945'te Tokyo'nun bombardımanında ise ton başına 50,33 ölüm vardı. Bunun aksine Kosova operasyonunda ton başına 0,077-0,084 ölüm bulunuyordu. Irak'ta ise sadece 0,034 ölüm mevcuttu (Thomas, 2001: 169). Tesadüfî zararın klâsik tanımına göre, sivillerin korunması önemli ölçüde gelişti, ama bir kimse Irak'taki savaşın uzun dönemli garip

etkilerini göz önüne alırsa, örneğin hava bombardımanı insanî gözükür.

Hava bombardımanı yapanlar için modern savaş, temiz ve meşru imajıyla uyumlu yapılmaktadır. Savaş ve müdahale belirli birkaç unsura sahiptir; oysa kusursuz savaş miti müdahalede bulunan askerlerin zarar görmesine ilişkin korkuları artırmıştır. Bu durumun ABD'de yapılan kamuoyu yoklamalarında önemli kamusal sorunlardan ve hatta en önemli askerî sorunlardan birisi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Amerikan sivil ve askerlerinin tutumlarına ilişkin yeni bir araştırma, askerlerin zarardan, sivillerden 2-4 kat daha fazla oranda hoşnutsuz olduğunu tespit etti (Feaver ve Kohn, 2001). Kuvvet kullanma konusundaki en büyük sınırlamayı – askerlerin ölecek olması ihtimalini – bir kenara bırakarak; hukuk ve teknoloji, "postmodern, risksiz, acısız savaş"a ilişkin yeni ahlâkî tehlikeleri artırdı (Woollacott, 1999). Pensilvanya'nın Carlisle şehrindeki Ordu Savaş Koleji'nde ahlâk dersleri okutan Martin Cook, "Şaibesiz savaş isteyecek noktaya vardık" demektedir. "Tam isabetli silâhlar, tarihte olmadığı ölçüde, savaş yapmayı kolaylaştırmıştır". ABD Deniz Akademisi Profesyonel Askerî Ahlâk Çalışmaları Merkezi'nin müdürü olan Albert Pierce "etkisizleştirici (*stand-off*) isabetli silâhlar size daha düşük masraflı ve riskli seçenekler verir... ancak başka zaman yapmayacağınız şeyleri yapmaya tahrik edebilirsiniz" (Belsie, 1999) iddiasında bulunmaktadır.

Sonuç

Modern savaşı meşrulaştırmak konusunda hukukun faydası gereğinden az şekilde değerlendirilmemelidir. Savaş ortamında bile hukukî argümanlar, "siyasî" açıklamalarda bulunmayan bir meşruluk havasını estirir. İnsanî hukukun gayeleri kulağa hoş gelmek-

tedir. Üstelik yüksek teknolojiden kaynaklanan şiddeti engellemeyi artırmış olan, hukukun bir enstrüman olarak kullanılmasıdır. Hukuk çok geniş tanımlandığı zaman bile, askerî gerekliliğe izin vermediği gibi; dahası, aynı askerî isteklere, hukuklîğin bütün ahlâkî ve psikolojik ilkeleri de ilâve eder. Sonuç, sivillere yönelik şiddet “adaletin koruyucu maskesi altında” gerçekleştirilirken “insanlık dışı askerî yöntemler ve onların sonuçları”nın kamuoyu nezdinde meşrulaştırılması ve doğru kabul edilmesi olmuştur (af Jochnick ve Normand, 1994a: 50). Yüksek teknoloji sahibi devletler, lâik ve evrensel hukukî standartlardan gelen yetkiden bahsederek aşırı tahripkâr, aslında karşı konulmaz nitelikteki hava bombardımanını savunabilirler. Yüksek ve geri teknoloji araçları arasındaki büyüyen uçurum, ahlâkî sermayedeki eşitsizlikleri de şiddetlendirebilir; zira, bir karşılaştırma yapılırsa etnik temizlik yapanlar tarafından girilen “modern öncesi” şiddete ilişkin katıksız barbarlık veya yüksek teknolojiye dayalı olarak savaş yapanlar tarafından kullanılan yöntemleri kullanmaları, tamamen masum ve hukukî gibi gözüktür.

Hukuk ve teknolojinin bu kaynaşması, muhtemelen gelecekteki Amerikan müdahalelerini yönlendirecektir. Terörizme karşı mücadelenin geçmiş çatışmalardan farklılaşacağı teminatlarına rağmen, rekor sayıda insansız uçaklar ve 35.000 *feet* ya da yaklaşık 7 mile kadar varan irtifalardaki bombardıman uçaklarıyla hafızalara kazınan Afganistan’daki müttefik hava savaşı, yüksek teknoloji ve hukuk kurallarından nadiren ayrıldı. Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan saldırı, terörizmin gayrimişruluğunu ve gayriinsanîliğini bir kez daha teyit ederken; ABD’nin müdahalesi, geleneksel savaşın *meşruluk* ve gayriinsanîliğiyle ilgili başka hususları gündeme getirdi. “Askerî hedefler” yetersiz istihbaratla saptandığı için operasyondaki sivil kayıplar

asıl meseleyi teşkil etmişti. Bazı olaylarda hedeflerin yanlış bilgilere, hatta söylentilere dayanarak seçilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çifte kullanımın liberal yorumu ve bombardıman uçaklarının iyi saptanmamış “fırsat hedefleri” vurma yetkisi de tesadüfî zararı artırdı. Afganistan’da kullanılan 18.000 bomba, füze ve diğer mühimmatın 10.000’i tam isabetli silâh olmasına karşın, savaş kabaca 1.000-4.000 sivilin doğrudan ölümüne yol açtı ve BMMYK’ye göre, 900.000 yeni mülteci ve yerinden edilmiş insan ortaya çıkardı. Bununla birlikte Pentagon, operasyonu “Kosova’da yapılandan daha az ölüme sebep olan/tahribat veren bir hava savaşı” olarak gördü. Operasyonu yöneten General Tommy Franks, onu “bu ulusun tarihinde yer alan en kusursuz savaş” olarak nitelendirdi (Schmitt, 2002).⁹

Görünürde esaslı bir değişiklik yoktur. Hükümetler teknolojinin mucizeleri ve uluslararası hukukun verdiği yetkileri zikrederek, istek dışı zararı meşrulaştırmaya devam etmektedirler. Herhangi bir kişi, hedef tayini ve çifte kullanım hukuku konusunda hükümetler ile bağımsız insan hakları ve insanî yardım grupları arasında gündemden güne artan görüş ayrılığını kesinlikle görür. Ancak bu tartışmalar, yalnızca insanî hukukun belirsizliklerine vurgu yapmıştır. Müdahaleci

⁹ Afganistan’daki sivil ölümlerle ilgili en titiz bağımsız değerlendirilmeler, şimdiye kadar, New Hampshire Üniversitesi’nde bir iktisatçı olan Marc W. Herold ve Savunma Alternatifleri Üzerine Commuwelth (İngiliz Milletler Topluluğu) Enstitüsü Projesi’ndeki Carl Conetta tarafından biriktirilmiştir

Herold (2001), müttefik hava savaşının ilk iki ayında 3767 sivilin öldüğünü tahmin etmektedir. Conetta (2002), 1000 ilâ 1300 arasında olduğunu ileri sürmektedir. Pentagon, çok sayıda hava saldırısında araştırmalara girişmiş olmasına rağmen, çok daha az sivilin öldürüldüğünü iddia etmektedir. İnsan Haklarını İzleme Örgütü de, sivil ölümlerini araştırmak için Mart 2002’de Afganistan’a bir araştırma ekibi gönderdi. Hava savaşındaki ahlâkî sorunların anlaşılması için Nicholas J. Wheeler’in “Savaş Cehennemidir” doktrinini Afgan sivillere uyguladığı makalesi mutlaka okunmalıdır (bkz. Wheeler, 2002).

devletler savaş kurallarının yapılması ve yorumlanmasına ilişkin yöntemlere egemen oldukları sürece, hukuku siyasetten arındırmaya ilgili ümitleri gerçekten hayal olacaktır.

Kaynaklar

Beigbeder, Y., (1999), *Judging War Criminals: The Politics of International Justice*, New York: St. Martin's Press.

Belsie., L., (1999), "How War Has Evolved Since World War II", *Christian Science Monitor*, September 2, s. 1.

Best, G., (1994), *War and Law Since 1945*, Oxford: Clarendon Press.

Biddle, T. D., (1994), "Air Power", *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World*, M. Howard, G. J. Andreopoulos ve M. R. Shulman (Ed.), s. 140-159, New Haven, CT: Yale University Press.

Byers, M., ed. (2000), *The Role of Law in International Politics*, Oxford: Oxford University Press.

Carr. E. H., (1946), *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, London: Macmillan.

Clark, R., et al (1992), *War Crimes: A Report on United States War Crime Against Iraq*, Washington, DC: Maisonneuve Press.

Conetta, G., (2002), *Strange Victory: A Critical Appraisal of Operation Enduring Freedom and the Afghanistan War*, Cambridge, MA: Commonwealth Institute Project on Defence Alternatives, Available at www.comw.org/pda/0201st-rangevic.html.

Dao, J., (2001), "The New Air War: Fewer Pilots, More Hits and Scarcer Targets", *The New York Times*, November 29, s. B1.

Doswald-Beck, L., (1998), "Implementation of International Humanitarian Law in Future Wars", *Naval War College Review* 52 (1). 24-52

Dyer, G., (1999), "The Future of Air Wars –and Just Wars", *Minneapolis Star Tribune*, July 4, 17A.

The Economist, (2000), "Iraq and the West: When Sanctions Don't Work", April 8, s. 23-27.

Ederington, L. B. ve M. J. Mazzar, (Ed.) (1994), *Turning Point: The Gulf War and U.S. Military Strategy*, Boulder, CO: Westview Press.

Farmer, P., (1996), "On Suffering and Structural Violence: A View from Below", *Daedalus*

125(1): 261-274.

Feaver, P. D. ve R. H. Kohen, (Ed.) (2001), *Soldiers and Civilians: The Civil-Military Gap and American National Security*, Cambridge, MA: MIT Press.

Fineman, M., (1999), "The Path to Peace: Yugoslav City Battling Toxic Enemies", *Los Angeles Times*, July 6, s. A1.

Ford, J. C., (1994), "The Morality of Obliteration Bombing", *Theological Studies* 5:261-309.

Gardam, J. G., (1993), "Proportionality and Force in International Law", *American Journal of International Law* 87(3): 391-413.

Garratt, D., (1993), "The Role of Legal Advisors in the Armed Forces", *The Gulf War 1990-91 in International and English Law*, (Ed.) P. Rowe, s. 55-62, London: Routledge/Sweet&Maxwell.

Gellman, B., (1991), "Allied Air War Struck More Broadly in Iraq", *Washington Post*, June 23, s. A1.

Gingras, J. L. ve T. Z. Ruby, (2000), "Morality and Modern Air War", *Joint Force Quarterly* (Summer): 107-111.

Glennon, M. J., (1999), "The New Interventionism", *Foreign Affairs* 78 (3): 2-7.

Gordon, J., (1999), "A Pecaeful, Silent, Deadly Remedy: The Ethics of Economic Sanctions", *Ethics & International Affairs* 13:123-142.

The Guardian, (2001), "They are Just Covering Their Ass", October 9, Available at www.guardian.co.uk/waronterror/story/0,1361,565830,00.html.

Hehir, B., (1996), *The Uses of Force in the Post-Cold War World*, Washington, DC: Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Henkin, L., (1979), *How Nations Behave: Law and Foreign Policy*, 2nd ad. New York: Columbia University Press / Council on Foreign Relations.

Herold, M. W., (2001), *A Dossier on Civilian Victims of United States' Aerial Bombing of Afghanistan: A Comprehensive Accounting*, Media File 21(1). Available at www.mediaalliance.org/mediafile/20-5/dossier/herold126.html.

Higgins, R., (1994), *Problems and Process: International Law and How We Use It*, Oxford: Clarendon Press.

Hoffman, F. G., (1996), *Decisive Force: The New American Way of War*, Westport, CT: Praeger.

Hoffmann, S., (1965), *The State of War: Essays on the Theory and Practice of International Politics*, New York: Praeger.

- Howard, M., G. J. Andreopoulos ve M. R. Shulman (Ed.) (1994), *The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Human Rights Watch, (1998), Human Rights Watch Letter to NATO Secretary-General Javier Solana, Available at www.hrw.org/campaigns/kosovo98/solana.shtml.
- Ignatieff, M., (2000), *Virtual War: Kosovo and Beyond*, London: Chatto & Windus.
- International Criminal Tribunal For The Former Yugoslavia [ICTY], (2000), "Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia", Available at www.un.org/icty/pressreal/nato061300.htm.
- Jenkins, S., (1999), "Nato's Moral Morass: The Manner in Which We Conduct This War Demeans British Values" *The Times* (London), April 28, s. 20.
- AF Jochnick, C. ve R. Normand, (1994a), "The Legitimation of Violence: A Critical History of the Laws of War", *Harvard International Law Journal* 5(1):49-95.
- Af Jochnick, C. ve R. Normand, (1994b), "The Legitimation of Violence: A Critical Analysis of the Gulf War", *Harvard International Law Journal* 35(2):387-416.
- Johnson, J. T., (1975), *Ideology, Reason, and the Limitation of War: Religious and Secular Concepts, 1200-1740*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Johnson, J. T., (1981), *The Just War Tradition and the Restraint of War: A Moral and Historical Inquiry*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Joint Chiefs Of Staff [JCS] (1999) "Joint Statement on the Kosovo After Action Review", Available at www.defenselink.mil/news/Oct1999/bl0141999_bt478-99.html.
- Kandela, P., (1991), "Iraq: Bomb Now, Die Later", *Lancet* 337(8747):967.
- Keeva, S., (1991), "Lawyers in the War Room", *ABA Journal* (December):52-59.
- Von Kohl, C., (2000), "Priority for Human Rights or for International Law?", *Human Rights Review* 1(2):88-93.
- Kritsiotis, D., (1998), "Reappraising Policy Objections to Humanitarian Intervention", *Michigan Journal of International Law* 19(4):1005-1050.
- KU, C., P. F. Diehl, B. A. Simmons, D. G. Dallmeyer ve H. K. Jacobson, (2001), "Exploring International Law: Opportunities and Challenges for Political Science Research: A Roundtable", *International Studies Review* 3(1):3-23.
- Lauterpacht, H., (1953), "The Problem of the Revision of the Law of War", *British Yearbook of International Law*, 1952, s. 360-382. London: Oxford University Press.
- Marks, S. P., (1999), "Economic Sanctions as Human Rights Violations: Reconciling Political and Public Health Imperatives", *American Journal of Public Health* 89:1509-1513.
- Meron, T., (1998), *Bloody Constraint: War and Chivalry in Shakespeare*, New York: Oxford University Press.
- Middle East Watch, (1991), *Needless Deaths in the Gulf War: Civilian Casualties During the Air Campaign and Violations of the Laws of War*, New York: Human Rights Watch.
- Myrow, S. A., (1996-97), "Waging War on the Advice of Counsel: The Role of Operational Law in the Gulf War", *USAF Journal of Legal Studies* 7, Available at www.usafa.af.mil/dfl/journal/volume7/Myrow.html.
- NATO, (1999), Kosovo Crisis Background Briefings, Available at www.nato.int/kosovo/press/b990508a.htm.
- Paret, P., ed. (1986), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Pierce, A. C., (2001), "The Ethics of Casualties", *Paper presented at the Annual Meeting of the International Studies Association*, Chicago, February 21-24.
- Pilger, J., (1999), Moral Tourism: Whatever Nato Says, The War Was Waged Against Innocent Civilians and the Tyrant Is Still in Place, *The Guardian*, June 15, s. 18.
- Ratner, S. R. ve A.-M. Slaughter, (1999), "Appraising the Methods of International Law: A Prospectus for Readers", *American Journal of International Law* 93:291-302.
- Reilly, D., (1999), "Peace Through Coercion: The Effect of Foreign Military Intervention on Democratization and War", *OJPCR: Online Journal of Peace and Conflict Resolution* 2(1), Available at http://members.aol.com/peacejnl/2_reilly.htm.
- Reuters, (1999), Iraq Sanctions Kill Over 1.25 Million People—Paper, December 29.

- Rizer, K. R., (2001), "Bombing Dual-Use Targets: Legal, Ethical, and Doctrinal Perspectives", *Aerospace Power Chronicles*, Available at www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/cc/Rizer.html.
- Roberts, A., (1993-94), "The Laws of War in the 1990-91 Gulf Conflict", *International Security* 18(3):134-181.
- Roberts, A., (1999), "NATO's 'Humanitarian War' over Kosovo", *Survival* 41(3): 102-223.
- Schmitt, E., (2002), "After January Raid, Gen. Franks Promises to Do Better", *New York Times*, February 8, s. A14.
- Schmitt, M. N., (1998), "*Bellum Americanum*: The U.S. View of Twenty-First Century War and Its Possible Implications for the Law of Armed Conflict", *Michigan Journal of International Law* 19(4): 1051-1090.
- Schwartz, N. A. ve R. B. Stephan, (2000), "Don't Go Downtown Without Us: The Role of Aerospace Power in Joint Urban Operations", *Aerospace Power Journal* 14(1):3-11.
- Shehabaldin, A. ve W. M. Laughlin, Jr., (2000), "Economic Sanctions Against Iraq: Human and Economic Costs", *The International Journal of Human Rights* 3(4): 1-18.
- Shotwell, C. B., (1993), "Economy and Humanity in the Use of Force: A Look at the Aerial Rules of Engagement in the 1991 Gulf War", *USAF Journal of Legal Studies* 4:15-57.
- Simons, G., (1998), *The Scourging of Iraq: Sanctions, Law and Natural Justice*, 2nd ed. Basingstoke, England: Macmillan.
- Smith, T. W., (2002), "Moral Hazard and Humanitarian Law: The International Criminal Court and the Limits of Legalism", *International Politics* 39(2). Forthcoming.
- Thomas, W., (2001), *The Ethics of Destruction: Norms and Force in International Relations*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Trimble, P. R., (1990), "International Law, World Order, and Critical Legal Studies", *Stanford Law Review* 42(3):811-845.
- U.S. Department Of The Air Force [USAF], (1976), *International Law—The Conduct of Armed Conflict and Air Operations* [Air Force Pamphlet 110-31], Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- U.S. Department Of Defense [DOD], (1991), *Conduct of the Persian Gulf Conflict: An Interim Report to Congress*, Washington, DC: Department of Defense.
- U.S. Department Of Defense [DOD], (1992), *Conduct of the Persian Gulf War: Final Report to Congress*, Washington, DC: Department of Defense.
- United Nations Development Programme [UNDP], (2000), *Human Development Report 2000*. New York: Oxford University Press.
- Vick, A., et al. (2000), *Aerospace Operations in Urban Environments*. Santa Monica, CA: RAND.
- Walzer, M., (1992), *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, 2nd ed. New York: Basic Books.
- Watt, D. C., (1979), "Restraints on War in the Air Before 1945", *Restraints on War: Studies in the Limitation of Armed Conflict*, (Ed.) M. Howard, s. 57-77. Oxford: Oxford University Press.
- Weller, M., ed. (1993), *Iraq and Kuwait: The Hostilities and Their Aftermath*, Cambridge: University of Cambridge Research Centre for International Law/Grotius Publications.
- Wheeler, N. J., (2002), Protecting Afghan Civilians from the Hell of War. Paper from the Social Science Research Council Symposium, After Sept. 11: Perspectives from the Social Sciences, Available at www.ssrc.org/sept11/essays/wheeler.htm.
- Winter, M. E., (1990), "Finding the Law: The Values, Identity, and Function of the International Law Adviser", *Military Law Review* 128 (Spring): 1-34.
- Woollacott, M., (1999), "Winged Victory", *The Guardian*, June 4, s. 19.
- * "The New Law of War: Legitimizing Hi-Tech and Infrastructural Violence", *International Studies Quarterly*, (2002), Sayı 46, s. 355-374.

Çeviren: Hakan Taşdemir